

GLASHISTORISCH TIJDSCHRIFT

NUMMER 145 38E JAARGANG

2e KWARTAAL 2016

ISSN 1383-30

LOSSE NUMMERS € 10

DE OUDE FLESCH ☐

NEDERLANDS JENEVERFESTIVAL
SCHIEDAM 2016 GINCITY

JENEVER
FESTIVAL

11 & 12 JUNI
NATIONAAL JENEVERMUSEUM SCHIEDAM
HAVENKERK
STEDELUK MUSEUM SCHIEDAM

WWW.JENEVERFESTIVAL.NL

dijkstra
vereenigde

We pack the world

www.dijkstra.net

Address: Pascallaan 9, 8218 NJ Lelystad • P.O. Box: 2151, 8203 AD Lelystad, The Netherlands
Telephone number: (+31) (0) 320 - 266 181 • Fax: (+31) (0) 320 - 257 140 • E-mail: glas-sluitingen@dijkstra.net

VERLENGD!

Colore, glas
van Ettore
Sottsass

Wegens groot
succes is de
tentoonstelling van
Ettore Sottsass
verlengd tot en
met 2 oktober
2016. Geniet van
kleurrijk Italiaans
designglas!

nationaalglasmuseum.nl
0345 614 960

Nat.glas
museum
Leerdam

Bezoek het **Nationaal Jenevermuseum**,
een levende 19de-eeuwse stokerij in
hartje Hasselt.

NATIONAAL
JENEVERMUSEUM
HASSELT

WWW.JENEVERMUSEUM.BE

Nationaal Jenevermuseum | Witte Nonnenstraat 19 | 3500 Hasselt

Inhoud.

- 4 Perzische flessen uit de 18e & 19e eeuw**
Dieter Schaich
- 12. Haarlemmer Olie, overal goed voor**
Johan Soetens
- 20. Distilleerderij/Likeurstokerij Johs. van Belle**
Peter Zwaal
- 26. Kunt U mij de weg naar Hamelen vertellen**
Willem van Traa
- 30. Herinneringen aan J.J.Meder & Zn**
Hans Grashoff
- 33. Glasfabriek 'De Lek'**
Sytske Welling
Jan Marten ten Napel
- 35. Bijzonder glas uit Leerdam**
Hennie T. De Boer-de Zwart
- 36. Nogmaals flessen op glazen**
Persbericht
- 37. Een zeldzame Gentse Pot uit 1710-1720**
Willy Van den Bossche
- 38. Anchors Aweigh!**
Johan Soetens
- 41. Mededelingen en nieuws**

Redactie

Johan Soetens, jsoetens@hetnet.nl
Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl
Coos van Deursen,
coosvandeursen@planet.nl
Verzamelaarsvereniging
"De Oude Flesch"
Opgericht 6 juni 1979
Voorzitter;
Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl
Secretaris;
Joke Andringa, d.andringa@upcmail.nl
penningmeester, vice-voorzitter;
Klaas Prins, klaasprins43@gmail.com
website beheer en 2^e secretaris;
Arie Vijfvinkel, vijfvinkel@hotmail.com
Bibliothecaris;
Coos van Deursen, coosvandeursen@planet.nl
Beheerder bibliotheek;
Henk Hettinga, henk@jenevermuseum.nl

Lidmaatschap € 45.- per jaar.
Huisgenoten € 10.-
Giro 4142725 t.n.v. "De Oude Flesch",
IBAN: NL90INGB0004142725
BIC: INGBNL2A
Schansbosch 11, Linschoten
Voor alle verdere informatie
website: www.deoudeflesch.nl

Van de Redactie.

Een rijke schakering van artikelen dit keer. Het gebeurt niet vaak dat vanwege de lengte de inhoudsopgave in een kleinere letter gezet moet worden. Wat de redactie betreft; voor herhaling vatbaar!

De meesten kennen wel de platte Perzische zadelflessen die vaak ouder ingeschat worden dan ze zijn.

Dieter Schaich neemt ons mee langs de vitrine van een bijzondere verzamelaar in Ontario.

"Haarlem, Hamer, Hamelen" – dat klinkt als een aftelversje dat we hadden kunnen bewaren voor de geplande trip naar Haarlem. Door organisatorische problemen is die niet doorgegaan. In plaats daarvan verwachten we velen van U op onze bijeenkomst en veiling tijdens de Leerdamse Glasdagen; 11 september in de prachtige Molenzaal. We zijn voornemens om daar een gezellige, bijzondere happening van te maken waarbij we hopen tevens een aantal nieuwe leden/abonnees te winnen. Lees daarover vooral pagina 42!

In de loop van de komende maanden krijgt U op de gebruikelijke wijze via veilingcommissie en secretariaat nadere informatie. Zet 11 september vast in de agenda!

Eén van de bijzondere elementen uit het aan het Schiedamse Jenevermuseum geschonken Meder archief vonden we de collectie oude foto's die het reilen en zeilen binnen een vroeg 20e eeuwse distilleerderij te zien geven. Hans Grashoff heeft daar herinneringen aan en we hebben een aantal van die foto's rond zijn verhaal gegroepeerd.

Verder een aantal bijzondere glasverhalen uit- en rondom Leerdam; nu eens over iets anders dan drinkglazen! Willy Van den Bossche is gelukkig met zijn nieuwe aanwinst en twee ogenschijnlijk simpele kogelflesjes vertellen een verhaal over een belangrijke fase uit de geschiedenis van de Nederlandse flessenfabrieken. En is dat niet de essentie van onze verzamelhobby? Flessen vertellen verhalen.

Johan Soetens

Verzamelaarsvereniging DE OUDE FLESCHE stelt zich ten doel het bevorderen van interesse in, en het verbreden van kennis over gebruiksglas van de oudheid tot heden. Dit heeft betrekking op de productiemethoden, de industriële verwerking en aspecten rond het gebruik van glas. Zij bevordert en ondersteunt het verzamelen van en het onderzoek naar historisch verpakkingsglas, drinkglazen en branche gerelateerde artikelen in de meest brede zin van het woord en streeft naar een vriendschappelijke samenwerking tussen haar leden onder andere door de uitgave van een kwartaalblad, een driemaandelijks bijeenkomst en een jaarlijkse veiling. Ook wil de vereniging samenwerken met gelijkgerichte organisaties waar ook ter wereld

Inleveren nieuwe kopij voor nummer 146
UITSLUITEND in Word document ZONDER OPMAAK
Over volle paginabreedte en foto's in JPG per separate e-mail

Voorpagina:
Perzische voorraadfles H. 30 cm. Collectie SKVR Rotterdam
Inzet; 18e eeuwse fles, opgedoken uit een scheepswrak

Perzische flessen uit de 18^e en 19^e eeuw

Dieter Schaich

vertaling en bewerking Willem van Traa

کفتم غم تو دارم کفتا غمت سرايد
کفتم که ماه من شو کفتا اگر براييد

Dit artikel stond eerder in Der Glasfreund, februari '14 nr 50 en is met toestemming van auteur en redactie overgenomen. Dieser Artikel wurde zuvor veröffentlicht in Der Glasfreund, Februar 2014 Nr. 50 und ist übernommen worden mit freundlicher Genehmigung von Autor und Herausgeber. (inzet: Regels van de Perzische dichter Hafiz (1320-ca. 1390).

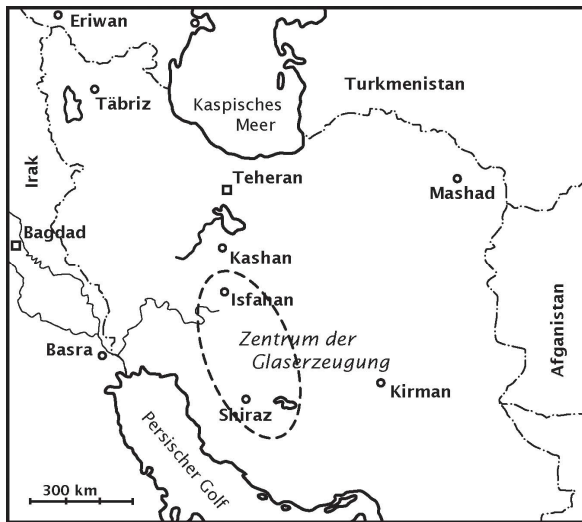
In 1703 gaf de Perzische ambassadeur de Engelse Queen Anne (1665-1714) een fles Shiraz wijn ten geschenke en dat terwijl de Perzische koning Houssein in 1694 op religieuze gronden het maken van wijn verboden had.(1). De koningin heeft er overigens niet van gedronken. Sinds 1758 lag de fles, gevuld en wel, in de kelder van de hertog van Rutland (2). Een handgeschreven etiket hoort bij de fles met een Engelse vertaling: "This bottle of Shiraz Wine presented by a Persian Embassy in 1708" ². Begin 20^e eeuw kocht verzamelaar Jerome Strauss de fles. In 1931 waren B.M. & J. Strauss bruikleenverschaffers voor een tentoonstelling van Perzische kunst in de Royal Academy ³. In 1968 kocht het in 1796 opgerichte Londense wijnhuis Harvey's de -inmiddels lege- fles bij Christie's voor hun museum (4) . Bonham's veilde vervolgens de museuminventaris in 2003. Handelaar Mark Nightingale kocht de fles voor £ 430 en verkocht hem aan Marlena Fairbourne in Vancouver, die op haar beurt in 2012 haar hele collectie verkocht aan Phil Culhane (5), een Canadese verzamelaar in Ontario die een zeldzaam uitgebreide verzameling 18^e en 19^e eeuwse Perzische flessen bezit.

Deze geschiedenis vormde de aanleiding tot een speurtocht naar het fenomeen 'Perzische flessen uit de 18e en 19e eeuw'.

Elke verzamelaar weet tegenwoordig wel dat dit soort markante platte flessen niet uit een "oude Frankische wijnkelder" komt, maar uit Perzië. Minder bekend is dat Iran één van de weinige niet-Europese landen was met een grote glasproductie. Een klein deel daarvan staat in openbare en particuliere collecties. Glas uit de tijd na de Romeinen, vooral uit de 9e-12e eeuw wordt meestal als 'Islamitisch' betiteld. Uit de 13e-17e eeuw is geen goed te dateren glas bekend, noch weet men iets over productie (7). In de moderne tijd zien we decoratieve vormen als kannetjes met lange, dunne schenktuiten en sprenkelflessen voor geparfumeerd water, maar zelden glas voor dagelijks gebruik in huis of op reis.

Link boven: 'The Queen Anne Bottle' 1708, H 27,5 cm, B 16 cm.
Hierbovenoven: Serie van vier Perzische zadelflessen 19^e eeuw.
Collectie Phil Culhane.

Wat zegt de vakliteratuur over Perzische flessen?

Klesse 'Sammlung Krug 1965', toont zes 17^e-19^e eeuwse Perzische voorwerpen zonder verwijzing. **Kämpfer (1966)** en **Dexel (1973)** benoemen een 19^e eeuwse blauwgroene platte Perzische fles met opgelegde glasdraad in het Thüringer Museum Eisenach als 16^e - 17^e eeuws Duits.

Heinemeyer, Düsseldorf 1966, toont 28 Perzische voorwerpen, waarvan 12 voorraadflessen, maar behandelt die niet in de tekst. Hij noemt een 8-zijdige honingkleurige fles met ruitpatroon, gekerfde halsband en hoekig afgeslagen mond Perzisch, maar met een vraagteken.

Jung, Würzburg 1970, noemt 2 Perzische platte flessen met spiraalvormige glasdraad "vroege Spessart Bocksbeutels 15^e -16^e eeuw". Deze zijn afgebeeld bij **Schneider (1999)** bij een heruitgave over de Hofkellerei Würzburg.

Klesse, Köln 1973, heeft 42 items zonder nadere specificatie. Een 8-kantige bruine fles met ruitpatroon en gekerfde halsdraad, noemt zij 17^e eeuws Duits.

Schlosser (1977) noemt de productiecentra Shiraz & Isfahan en spiraalvormige geknepen glasdraden als voornaamste versiering.

Ohm & Bauer (1980) tonen in 'Vroeg-islamitisch glas' 28 voorwerpen uit de 5^e-19^e eeuw, waaronder een platte fles met lange hals en opgelegde glasdraad.

Thomas Dexel (1993) noemt een Perzische platte fles "17^e eeuws Venetië voor de Oriënthandel".

Schneider, Volkach 1999, heeft 3 Perzische flessen. **Kosler (1998)** gaat het thema uit de weg.

Bij Van den Bosche (2001) staat in 'Antique Glass Bottles' een buidelvormige Perzische apothekersfles in de groep "Belgium /Germany 16th -18th century".

Carboni & Whitehouse, Glass of the Sultans 2001, noemen 33 van hun 157 voorbeelden van Islamitisch glas "probably Iran". Dertig stuk worden 9^e-13^e eeuws genoemd, drie 18^e-19^e eeuws. **Carboni** vat **Lamm (1935)** en **Charleston (1947)** samen, die een platte Shiraz fles met opgelegde glasdraad 1^e helft 18^e eeuw in het Metropolitan Museum of Arts, NY. tonen en ook de Queen Anne's fles vermelden.

We weten niet wat er is gemaakt of waar dat gemaakt werd. Alleen Shiraz en Isfahan worden als belangrijke centra genoemd (8). Uit vroege teksten weten we dat, na de bloeiperiode, de kwaliteit van het islamitische glas onder die van textiel, metaal of keramiek lag (9). Gegevens zijn vaag en weinig onderbouwd, teksten en beschrijvingen uit catalogi zijn schaars. Het standaardwerk van **Fukai Shinji** 'Persian Glass' (1977) toont 98 voorwerpen, waarvan er maar 3 uit de 18^e-19^e eeuw komen.

Van de hieronder besproken flessen is het zeker dat ze uit Perzië komen. De platte fles met een lange nek komt het meest voor, de 'Zadelfles' Zo genoemd door Europeanen, die ruiters zagen met zo'n fles aan het zadel (11). Door hun 'ouderwetse' vorm ziet men ze vaak als vroege Duitse Bocksbeutelflessen. Vrij geblazen en dikwandig met veel luchtbelln, in alle tinten van blauwgroen tot bruin. Zoals de zadelfles hebben ze de oervorm van geblazen glas: een zonder mal vrij uitgeblazen bol.

Boven links: Zadelfles, 19^e eeuw. H. 24,2 cm. Rechts: 18^e eeuwse fles, H. 33,1 cm. Inh. 0,78 L. Opgedoken uit een scheepswrak voor de Schotse kust, 1989. Onder links: 19^e eeuwse zadelfles met bevechting van palmbblad. H. 26,7 cm. Rechts 18^e eeuwse fles, H. 30,7 cm. Inh. 2,35 L.

Met uitzondering van enkele exemplaren uit de 18^e eeuw, zijn de meeste in dit artikel besproken flessen 19^e eeuws. Ze kwamen overal voor in het Midden-Oosten tot in Turkije en zuidelijk Rusland. Van daar zijn ze in Centraal Europa terecht gekomen. Ik onderscheid de volgende groepen:

Voor- en zijaanzicht van twee Perzische zadelflessen, 19^e eeuw. Voormalige collectie Likeur en Frisdrankmuseum.

Platte flessen zijn aan beide zijden afgevlakte ronde flessen. Het meest komt de zadelfles voor. De bodem is opgestoken en heeft een scherp pontilmerk, dat met behulp van een pontilijzer of een blaaspijp is opgesmolten. Vaak heeft zo'n fles een spiralende glasdraad, die bij flessen met een lange nek over de gehele nek loopt. De aanzet wordt gevormd door een dikke, vaak gespleten glasdruppel die wordt beschouwd als een slangenkop, die boze geesten zou afweren. Praktisch gezien zal het meer gaan om een betere grip bij het drinken of een versteviging van de hals.

Zo'n traditionele versiering komt wel meer voor bij Perzische flessen. De fles werd bewaard in een foedraal van leer, textiel of riet waaronder de 'slangenkop' nog te voelen is. Hij is met z'n 0,75 l. net groot genoeg om gemakkelijk op reis mee te nemen. De inhoud van de hierboven afgebeelde flessen met pontilmerk en gekropte hals, zonder glasdraad en bewerkte drinkmond is 0,74 l.

Bij nameting spoort de inhoud niet systematisch met verschil in grootte van de fles. De voorkeur voor een standaard grootte van 0,7-0,8 l. heeft waarschijnlijk te maken met het gebruiksgemak, want een volle fles weegt alleen al aan glas zo'n 1,5 kg. Van de hiernaast links afgebeelde afgeplatte bruine fles met slangendraad en een vuurafgeplatte mond van 0,88 l. heb ik nog geen vergelijkbaar exemplaar gezien. Grotere flessen zonder pontilmerk en 'slangendraad' met een scherp afgeslagen mond en een grof gekerfde glasdraad waren specifiek voor de opslag.

Bolronde flessen van verschillende grootte, met een pontilmerk en een bewerkte mond om het drinken uit de fles mogelijk te maken. Vanaf de schouder is meestal een glasdraad gewonden, die soms gestempeld is (12). Grotere flessen zonder pontilmerk en opgelegde gewonden glasdraad, scherp afgeslagen bij de mond en een korte grof gekerfde of een of twee gladde draden rond de schouder zijn meestal voorraadflessen.

*Van links naar rechts: Twee bolvormige voorraadflessen, 18^e eeuw. H. 39cm. en 26 cm.
Boven: Kleine bolvormige fles, 19^e eeuw, met opgelegde glasdraad. H. 14,4 cm.
Onder: Afgeplatte voorraadfles, 19^e eeuw H. 27,5 cm. Inh. 2,24 L.*

Kleine bolronde flessen met een hoogte van 10 tot 12 cm, in gelige olijfgroene en bruine kleur, vaak met puntige hooggestoken bodem en scherp afgeslagen hals waren bestemd voor geneesmiddelen. Een bewaard etiket van zo'n fles in een Canadese collectie vermeldt in het Perzisch een apotheker in Kashan in de provincie Isfahan naast een nog niet ontcijferde inhoudsmaat (16). Andere toeschrijvingen in literatuur en veiling catalogi kloppen waarschijnlijk niet (14).

Links: Twee bolvormige medicijnflessen, 19^e eeuw. H. 9,6 cm. en 12,8 cm. Inzet: Etiket met tekst 'Islami (apotheker) Kashan (Prov. Isfahan)

Vorraadflessen hebben meestal de vorm van een bal met opgestoken bodem, geen pontilmerk, een scherp afgeslagen mond en kunnen rechtop staan. De grootste bekende flessen zijn tot 60 cm hoog met een capaciteit van 10 tot 12 liter en hebben een uitgesproken Peervorm. De ruw omgelegde halsdraad van de linker fles draagt een zegel, die Shams Ali als fabrikant noemt (13). Twee soortgelijke flessen zijn op 29 April 2005 bij Christie's South Kensington geveild.

Links: Grote voorraadfles, 18^e eeuw. H. 59 cm. met op de halsdraad een zegel met tekst 'Gemaakt door Shams Ali'. Rechts: Grote voorraadfles van zwart/bruin glas, 19^e eeuw, H. 67 cm. Collectie Nationaal Glasmuseum Leerdam.

Perzische flessen in veilingcatalogi

Verwacht in veilingkringen geen wetenschappelijke zorgvuldigheid of -dateringen, waar alleen de handelswaarde telt. Zie 'Alpenländische Flaschen' (10). Slechts bij uitzondering wordt een Perzische fles correct beschreven. De hoofdprijs wint 'Wiener Kunstauktionen im Kinski'. Daar speelde men het in 2000 klaar om voor 20.000 Schilling + 22% toeslag een Perzische fles te veilen als "18^e/19^e eeuw, uit een Neder-Oostenrijks kasteel": 40 keer de werkelijke waarde van dit soort flessen.

Een selectie:

Nagel 1990, Collectie Uwe Friedleben:

Een 19^e eeuwse Perzische fles wordt Duits, 17^e eeuw.

Een 19^e eeuwse Perzische fles heet Spaans of Frans 18^e eeuw.

Een 18^e eeuwse Perzische fles wordt Italiaans. En een 19^e eeuwse Perzische platte fles heet 18^e eeuws Duits of Frans.

Fischer, 1991:

Een paarse fles heet Duits 18^e eeuw.

Een 19^e eeuwse Medicijnfles wordt 16^e eeuws Duits.

Een 19^e eeuwse groene Perzische platte fles heet in 1993 'Frans rond 1800'.

In 1998 wordt een kleine fles met tinmontering 18^e eeuws Alpenländisch.

In 2001 heten twee 19^e eeuwse Perzische flessen 17^e/18^e eeuws Neder-Oostenrijk, geschat op DM 1.800.

Dit overzicht is slechts een momentopname van de Perzische flessen die in de afgelopen jaren bekend zijn geworden en claimt geen wetenschappelijke nauwkeurigheid of volledigheid. Een actueel en gefundeerd overzicht van Perzisch flessen en Perzische glas is er nog niet. Bronnen buiten Perzië zijn schaars en bronnen in dat land zelf zijn zeker niet makkelijk toegankelijk onder de huidige omstandigheden. In de "nieuwe wereld" lijkt er meer interesse te zijn voor de verspreiding van Perzische flessen en de kennis daarover. Ze worden in de Verenigde Staten meer aangeboden dan in Europa. Een groot deel van de flessen die nu in de VS. zijn, is in de jaren 1960 door een Perzische handelaar ingevoerd. Nu deze bron is opgedroogd, komt er niets nieuws bij. Wel is er een groot aantal vervalsingen (18). Er staat een grote collectie Perzische flessen in Ontario. Ik hoop dat die in de komende tijd zorgvuldig gepubliceerd zal worden.

Noten

- 1) Het maken van wijn was door de Perzische koning Houssein in 1694 op religieuze gronden verboden. De rode wijn uit een Antweeps restaurant, wordt in Bordeaux gelagerd. Daartoe worden de Iraanse druiven in koelschepen naar Frankrijk gebracht.
- 2) Eugene Register Guard, 16. June 1968, Veilingbericht.
- 3) Kearns 1931, S. 189, Nr. 299.
- 4) Phil Culhane, Ontario CD.
- 5) Het in 1796 in London gevestigde wijnhuis had sinds 1962 een restaurant en in 1965 tot 2003 een Wijnmuseum.
- 6) Bonhams 2002, nr 91, bericht van Phil Culhane.
- 7) Lamm 1935, p. 7ff; Schlosser 1977, p. 53f.
- 8) Carboni / Whitehouse 2001 p. 278.
- 9) Lamm 1935, p. 7ff.
- 10) Schaich / Baumgartner 2007, p. 325, afb. 198.
- 11) McKearin 1978, p. 244. 13) Transcriptie Karl Schlammiger, München.
- 12) Transcriptie Phil Culhane.
- 14) Dr. Christa Rettich, München.
- 15) Fischer 1981, Nr. 252; Van den Bossche 2001, p. 304, Pl 249.
- 16) Heinemeyer 1966, Nr. 576; Klesse 1973, Nr. 217.
- 17) Fischer 30. Nov. 1991, Nr. 1832, Abb. S. 18.
- 18) Phil Culhane.

Diverse flessen. Naast de vrijgeblazen flessen staan er in meerdere Duitse verzamelingen vormgeblazen acht-zijdige Perzische flessen, meest bruin van kleur (15), maar ook in paars (16). Bodems en lichamen hebben vaak een ruitpatroon, de mond is scherp afgeslagen met de voor Perzische flessen gebruikelijke grof gekerfde glasdraad. Met uitzondering van de twee in Düsseldorf worden deze meestal van Duitse makelij genoemd. De datering is in het algemeen te vroeg, er zijn ook geen veilige bronnen. Cilindrische Perzische flessen, die in Europa sinds het begin van de 19e eeuw gebruikelijk zijn konden in Europese en Noord-Amerikaanse collecties niet worden gevonden.

Twee achtkantige Perzische flessen, 19^e eeuw. Resp. H. 21,2 cm. en 29,3 cm. Coll. Glasmuseum Hentrich Düsseldorf.

*Above; Persian saddle bottle, collection
Nationaal Jenevermuseum Hasselt (Belgium)*

*Right; Two amber coloured bottles
H. Ca. 30 cm. Private collection.*

are mentioned as important centres of production and trade. Old texts teach us that the quality of glass in those centuries was lower than that of textiles, metal or ceramics. Data are vague and lack evidence, texts and description in catalogues are scarce. Fukai Shinji's standard work '*Persian Glass*' (1977) shows 98 items of which only 3 date from the 18th -19th century. Many, otherwise reliable, German, English, Belgian or US. textbooks date most Persian bottles some centuries before

SUMMARY

In 1708 a Persian ambassador presented Queen Anne with a bottle of Shiraz wine. This bottle is shown in '*Glass of the Sultans*', Corning Museum of Glass (2001). I was able to follow the line of its owners through the ages from the Duke of Rutland, collector Jerome Strauss, Harvey's & Sons, London, dealer Mark Nightingale, collector Marlene Fairbourne, Vancouver, Canada to its actual position since 2012 in the collection of Phil Culhane in Ontario, Canada.

Until recently many authors or auction houses incorrectly considered those bottles to be made in Germany in the typical German 17th or 18th century green 'Waldglas', and collectors paid prices accordingly. Now we know them to be mostly 19th Persian. Few people know that Iran was one of the few non-European countries with a considerable glass production. Glass from the post-Roman 9th-12th century is usually called 'Islamite'. From the 13th-17th century hardly any reliable datable glass is known, nor do we know much about its production. In modern centuries we see decorative glass like pouring bottles with long thin spouts and sprinkle bottles for perfumed water, but hardly any glass for everyday use at home or while travelling. We don't know what kind of glass was made nor where it was made. Only Shiraz and Isfahan

their actual 19th century age or refrain from dating them altogether. Also in the catalogues of auction houses of renown we see the same trend: pre-dating and/or ascribing the bottles to old German or Austrian Glasshouses, and again, the collectors pay the high prices willingly.

I have tried to correct the above mentioned misconceptions and present the reader with a more reliable account of the different types of 19th century Persian bottles that have come to light in the last years. As a first, this article obviously cannot be more than a snapshot and I do not claim any scientific accuracy or completeness.

I have selected five groups of bottles which are certain 19th Persian, found in the Middle East, Turkey and southern Russia, mostly so-called 'Saddle-bottles', a name attributed to them by Europeans who saw riders carrying them on horseback. The 1st group, the ball-shaped bottles are distinguished by a glass thread wound down their neck. The next group are the flat bottles, to which the 'Saddle bottles' belong. Those are on both sides flattened, ball shaped bottles. The 3rd group is that of the bigger, pear shaped storage bottles, which can measure up to 60 cm in height with a content of 2 up to 12 liters. Small-ball shaped bottles make up the 4th group, mostly for apothecary or medical use. The other bottles I have put into the miscellaneous group, which consists among others some 8-sided bottles. I have not been able to find cylindrical Persian bottles, like the European 19th century bottles.

An actual and thorough survey of Persian bottles and other glass object is still waiting for an author. For obvious reasons, that will be difficult to find as sources outside of Persia are scarce and

resources in that country are certainly not easy to study under the current conditions. The "new world" seems to be more interested in Persian bottles and has more knowledge about them. One of the reasons may be that a large number of the bottles now in the US. was imported in the 1960's by one and the same Persian dealer. Since that source has dried up, nothing new has come onto the market. As a result we have now noticed a large number of counterfeits on the market. One can only hope that the large collection of Persian bottles in Ontario will be carefully documented and published in the years to come. (WvT)

Storage bottle, H. 30 cm. Collection SKVR Rotterdam

Below: The Phil Culhane collection, Ontario, USA.

HAARLEMMER OLIE: OVERAL GOED VOOR

C. de Koning Tilly b.v.

FABRIKANTE VAN DE OPRECHTE HAARLEMMEROLIE
SINDS 1696 GEVESTIGD IN HET HUIS VAN DE UITVINDER
POST - BOX 13, 2000 AA

HAARLEM (HOLLAND)
Achterstraat 13-15-17, 2011 CN

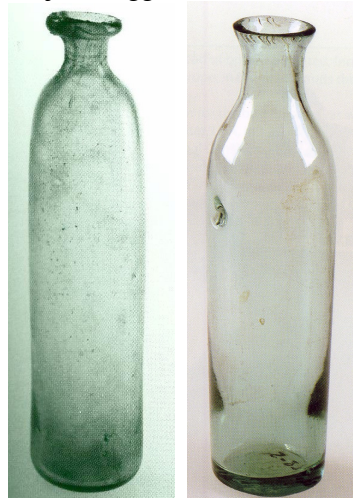
Telefoon 023 536 00 36
Fax 023 538 41 52 Aan: Belangstellenden

Bankier: Algemene Bank Nederland b.v.
Haarlem, Rek. 56 04 36 505
Postrekening 89679

"Dit medicamentum GRATIA PROBATUM geneest de benaauwde Band die men heeft om de Maag, verstuijing in de Handen en Voeten, pijn in de Lenden, geronne bloed en blaauwe plekken en alle die door zwaar Graveel Waterlek gaan. Opsteiging der Moer en de Mizeriën die daardoor onstaan, pijnlijk Wateren, drijft Scheurbuik uit en Waterzucht, Rijfkoek en Wormen. Die dit medicament alle Weken eens inneemt zal niet ligt van Graveel, Koorts, Roode loop noch van Bles gequeld worden..."

Deze aanbeveling voor het gebruik van Haarlemmer olie stamt uit 1749. Het product was toen al zo'n vijftig jaar verkrijgbaar, want uitgevonden in 1696 door de Haarlemse burger Claes Tilly. Het was een van de meest verspreide volksgeneesmiddelen en verwierf zich in meer dan driehonderd jaar een wereldreputatie. In de 18e eeuw werd Haarlemmer olie niet alleen in Europa maar vanaf de Noordkaap tot Indië en vanaf Afrika tot Noord-Amerika gebruikt als middel tegen allerlei kwalen. Bij walvisvaarders was het populair en zelfs op Spitsbergen, in Riga en Sint Petersburg waar het werd gebruikt als middel tegen verkoudheid, zijn flesjes teruggevonden.

Haarlemmerolieflesjes worden van tijd tot tijd op oude stortplaatsen voor afval gevonden en zijn een verzamelobject voor liefhebbers van oude medicijnflessen. Van oorsprong aan werd gebruik gemaakt van de voor medicijnen vaak gebezigde buisvormige (uiterdaard mondgeblazen) flesjes. Vanaf de 18e eeuw werd dat model overigens ook voor Eau de Cologne gebruikt. Ook deden ze, met warm water gevuld, dienst om de geplieerde kragen van onze voorouders te maken.

Boven: Het door de jaren heen onveranderd gebleven briefhoofd van de firma. Rechts het pand in de St. Antoniestraat rond 1900. Links: Twee medicijnflesjes, 18e eeuw. Rechts: Haarlemmerolieflesje en een Duits medicijn/balsamflesje, 19e eeuw. Coll. W.v.d. Bossche.

Boven: Reclameplaat, ca. 1900. Rechts: Pas op! Breekbaar! Jongens kruien voor export bestemde kisten met Haarlemmer Olie uit de fabriek in de Haarlemse St. Anthoniestraat.

Zelden is er een onaanzienlijker, primitiever en slordiger gemaakt flesje geweest dan een 20^e eeuwse Haarlemmer Olieflesje, maar nog nooit is er zoveel te doen geweest over een 'geneesmiddel' als over Haarlemmerolie. Het aantal rechtzaken omtrent de patentrechten en het gebruik van de naam Tilly zijn niet meer te tellen en wat het aantal imitaties betreft laat het zelfs het fameuse product ODOL achter zich.

Door het grote succes van zijn product hoefde de uitvinder niet lang te wachten op de eerste imitaties. De samenstelling van de Oprechte Haarlemmer olie was een streng bewaard geheim. Het bestond in ieder geval uit terpentijnolie, zwavel en kruiden. Reeds in 1664 schreef Samuel Pepys in zijn beroemd geworden dagboek: *'Dr. Burnett toonde mij de manier om terpentijn te eten, (sic) hetgeen mij bevalt want het gaat heel gemakkelijk'* en eerder, in 1628 schreef de arts Gregor Horst (1578-1636) Balsamus Sulphuris Terebenthinatus voor als middel tegen benauwdheid.

N.B. De Edel Groot Achtb. Heeren Burgemeesteren der Stad Haarlem hebben goed gevonden mij C. de Koning Tilly alleen binnen deze stad te autoriseren om het gemelde Medicament te maken en te verkoopen.

En op dat niemand bedrogen wordt teekent hij zijn briefje aldus

(ॐ नमो भगवते वासुदेवाय)

Dit Medicamentum Gratia Probatum wordt gemaakt en verkocht te Haarlem bij C. DE KONING TILLY, Achterstraat 13-15-17, tussen de Hoogstraat en Barnesteeg, daar het Wapen van TILLY boven de Deur staat die hetzelfde bij erfelijke opvolging, heeft verkregen van wijlen CLAES TILLY, welke het sedert het jaar 1696 gemaakt en verkocht heeft.

Zo bizar was de combinatie olie en zwavel dus niet, zeker niet in een tijd waarin voor weinig kwalen geneesmiddelen bestonden behalve aderen laten en keisnijden. Tegenwoordig zal men met moderne methoden weinig moeite hebben met de productanalyse maar dat was 300 jaar geleden natuurlijk anders en de geschiedenis van de firma C. de Koning Tilly is dan ook gelardeerd met een oneindige serie rechtszaken, deurwaarders exploits, en gekrakeel over patenten. Meestal werden de nazaten van de uitvinder in het gelijk gesteld en moesten de concurrenten de productie staken of de ten onrechte toevoeging 'Tilly' schrappen. Uitzonderingen waren de fabriekjes van de gebroeders Waaning Tilly (1897-1980) en de familie Frank die hun bedrijfje van 1907 tot 1950 in dezelfde straat gevestigd hadden als C. de Koning Tilly: de Sint Anthoniestraat te Haarlem. Deze voegde bij zijn leveringen een document waarop een geheime code stond afgedrukt 'opdat niemand bedrogen wordt..' die men eeuwenlang niet heeft kunnen ontcijferen totdat in 2003 leden van de archeologische dienst Haarlem het raadsel oplosten door de tekst 180 graden horizontaal te draaien. Er staat dan, voorafgegaan door een aanduidingsteken: 'inv. meester CT' (De laatste letters liggend).

(ॐ नमो भगवते वासुदेवाय)

(ॐ नमो भगवते वासुदेवाय)

i n v m e e s t e r c t

Al met al levert deze geschiedenis een interessante serie verschillende Haarlemmer olieflesjes op. In 1993 was ik in de gelegenheid bij de Archeologische dienst Haarlem een hele reeks, bestaande uit bodemvondsten, te fotograferen. De specifieke fabriek voor dit soort 'pingelwerk' te Nieuw Buinen was toen al gesloten en de laatste productie van Haarlemmer olieflesjes op een flessenmachine vond plaats in de flaconnagesfabriek te Masnieres, nabij Cambrai (Fr.) Een speciaal vervaardigd schroefdopje moest de herinnering levendig houden aan de vroegere voor varkensblaas-sluiting geschikte monding. De latere uitvoeringen werden van buisglas gemaakt.

Boven: Een historische reeks Haarlemmer Olieflesjes. Derde van rechts is de laatst machinaal gemaakte versie. Rechts; Serie van ooit in gebruik geweest zijnde merken Haarlemmer olieflesjes. Coll. Archeologische Dienst Haarlem.

Als jong verkoper in dienst van de glasfabrieken kwam ik in de jaren vijftig van de vorige eeuw van tijd tot tijd bij de firma C. de Koning Tilly over de vloer en ik wist er dus wel iets van maar toch was het een verrassing in de jaren negentig, werkende aan mijn boek 'In Glas Verpakt'

in contact te komen met Theo Bottelier van de Archeologische Werkgroep Haarlem die een specialist bleek te zijn op dit gebied niet in de laatste plaats door zijn gesprekken met ons lid Klaas Prins die een leuke collectie Haarlemmer Olieflesjes bezit. Aanleiding tot het contact tussen die twee was een glasvondst langs de rivier Het Spaarne, ter hoogte van de de Belgiëlaan alwaar zich tussen 1918 en 1921 het glasfabriekje 'Albert' bevond dat zich speciaal met het maken van Haarlemmer oliefljes bezig hield.

(Theo Bottelier publiceerde zijn bevindingen in oktober 2004 in 'Haarlems Bodem-onderzoek' een uitgave van de Commissie Oudheid-kundig Bodemonderzoek Haarlem, no. 37. (ISBN 1384-0584) Prijs 7 Euro.)

Het model Haarlemmer oliefljes wordt door de Engelsen met 'Phial' aangeduid, naar het Franse 'Phiole'. De Nederlandse benaming voor de cilindrische, met kurk gesloten medicijnflessen van vóór 1960 was 'fiol'. Niet ieder langgerekt cilindrisch fljesje is echter een Haarlemmer oliefljes. Het model is eeuwenlang in gebruik geweest als medicijnfljes. De grotere modellen werden meestal gebruikt voor Eau de Cologne. Ook het merk '4711' en het Nederlandse bedrijf Boldoot hebben er jarenlang gebruik van gemaakt.

En dan is er nog het bij opgravingen veel opduikende fljesje voor Nectar Essence, meestal voorzien van een afbeelding van een voorraadpot en de naam 'Nectar'. Dit was geen geneesmiddel maar een essence waarmee gebak, likeur maar ook toiletwater van een speciale geur of smaak kon worden voorzien.

Leendert Cleas Tilly vond dus in 1696 het beroemde medicament uit. Hij overleed in 1734 en door vererving kwam het bedrijf in handen van Claes de Koning, vandaar de naam C. de Koning Tilly. Opnieuw door vererving kwam het bedrijf in handen van de familie van Dobben. De heer Ruud van Dobben, de 11de opvolger van Claes Tilly, heb ik gekend als een uiterst beminnelijk mens, hetgeen waarschijnlijk bevorderd werd door regelmatige inname van zijn eigen product. Hij had eigenlijk piloot willen worden

maar vond bij het overlijden van zijn vader dat hij de verantwoording voor het bedrijf op zich moest nemen. Zijn verzameling historische voorwerpen uit de geschiedenis van zijn firma berust bij het Haarlemse Frans Hals Museum. De familie van Dobben was trots op de 300 jaar traditie van het bedrijf. In het jubileumjaar 1996 publiceerde men een in Mucha-stijl ontworpen poster waarvoor de dochter des huizes model stond. Hij wilde haar echter niet de last van de zaak plus alle geruzie over rechten en erfenissen op de schouders leggen en na veertig jaar stopte hij met het bedrijf. Hij vond een nieuwe eigenaar buiten de familie.

Haarlemmerolie is nog steeds verkrijgbaar, voornamelijk in capsulevorm.

Ruud van Dobben in 2010 bij het schilderij van de uitvinder van de Haarlemmer Olie: Leendert Claes Tilly.

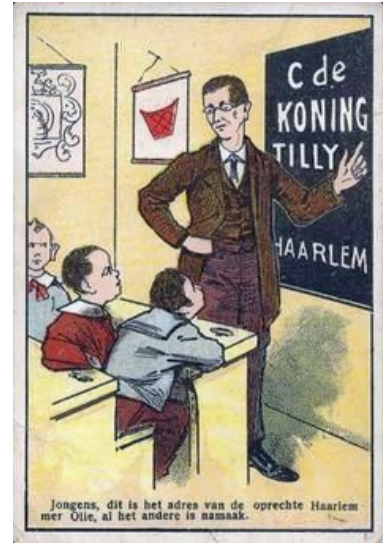
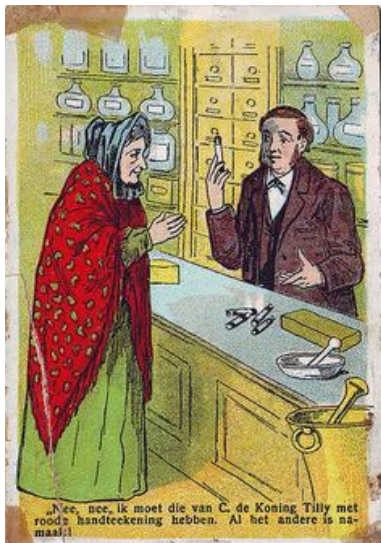

Wie waren nu die concurrenten met hun voor flessenverzamelaars verwarring stichtende namen? Daarvoor raadplegen we opnieuw Theo Bottelier. Voor de volledige en uitgebreide verslaglegging verwijs ik naar de genoemde uitgave van de Commissie Oudheidkundig onderzoek Haarlem. .

De lijst is niet uitputtend want ook in het buitenland kwamen imitaties voor getuige de lijst in de Engelse samenvatting

1. **N.V. Fabriek van Oprechte Haarlemmer olie v/h Claas Tilly (1876-1952).** In 1952 door de familie van Dobben overgenomen en gesloten.
2. **Marseille Tilly (1877-1935)**
Eigenaar was J.C.H. Marseille. Vanaf 1926 was dat de firma Jan Boogard, Kleine Houtstraat 85.
3. **N.V. Oprechte Haarlemmer oliefabriek v/h G.de Koning Tilly (1907-1950?)**
Fabriek gevestigd in de Achterstraat 8-8A-8B met als eigenaar S. Frank (tot 1929).
4. **Gebroeders Waaning Tilly (1897-1980)**
Gevestigd in de Doelstraat 13 te Haarlem.
Van 1956 tot 1980 genoemd:
'Waanings's Pharmaceutische Fabriek'.
5. **Firma Daudy Tilly (ca. 1920).** Gevestigd in de St. Anthoniestraat (voorheen Achterstraat) no. 33. Er zou nog een gevelsteen met het wapen van Delft in de gevel van het pand te zien zijn.
6. **C. de Koning en Tilly(!) (ca. 1926).** Waarschijnlijk dezelfde eigenaar als onder 5.
7. **Haarlemmer oliefabriek Wed. Claas Tilly (1825-1953).** Fabriek aan het Spaarne, no. 69.
In een advertentie uit 1943 vermeldt de laatste eigenaar een stamboom waaruit zijn afstamming zou blijken van Claas Tilly, uitvinder van de oprechte Haarlemmer Olie.
8. **C. de Koning Tilly (1696-heden?).** St. Antoniestraat 13 (voorheen Achterstraat 13). Met deze Claas Tilly is alles begonnen. Ondanks vele processen en aanvallen van andere fabrikanten wist de firma C. de Koning Tilly zijn positie te behouden.

Een 'oprechte' Haarlemmerolie flessenfabriek: de Glasfabriek 'Albert' te Haarlem.

De geschiedenis van de glasindustrie is vol van ongelukkige pogingen van producenten om hun eigen flessen te maken en dit is er een van. Reeds voor de Eerste Wereldoorlog werd de export van Haarlemmer olie belemmerd door een gebrek aan glas. In het verslag van de Kamer van Koophandel over het jaar 1917 wordt daar over geklaagd. In 1918 begon S.Frank, eigenaar van de N.V. Oprechte Haarlemmer oliefabriek G. de Koning Tilly, een eigen glasfabriek aan het Spaarne bij wat nu de Belgiëlaan heet. Er staat waarempel nu nog een gebouwtje van. Waarschijnlijk waren dat er destijds meer: in ieder geval stond er ooit een groot woonhuis naast ten behoeve van de directeur. De kleine oven van 2,4 x 1,4 meter bood ruimte aan hooguit vier glaspotten die volgesmolten werden met glasafval dat van alle kanten werd aangevoerd. De verkregen glaskwaliteit was er dan ook naar. Glasblazers werden geworven uit Nieuw Buinen: bij de destijds geldende lonen van zo'n vijftien gulden in de week bleven die welke betaald werden in die noordelijke streek vol van turf en armoede minstens 25% ten achter zodat men graag het bestaan uit de turfstreek ruilde voor iets beters. Haarlemmer oliefljesjes moesten zeer snel gemaakt worden want het geringe glasvolume hield de warmte niet lang vast. Wat is zeer snel? Ik heb ooit uitgerekend dat de Schiedamse glasblazers 80 kelderflessen per uur bliezen en hoewel sommige daar twijfel over uitten werd dat onlangs bevestigd in een oud document uit Leerdam. Daar maakte de top-vakman 100 kelderflessen per uur. Hoe snel moet het met onze kleine fljesjes dan wel gegaan zijn? Ieder fljesje moest eerst worden 'gekeid' (afgeleid van het franse woord cueillir = plukken) aan de oven en het moet in dat jan-boeren-fluitjes fabriekje aan het Spaarne een heen en weer geren zijn geweest om tureluurs van te worden. Uiteindelijk bleek de fabriek van Meursing in Nieuw Buinen toch goedkoper fljesjes te kunnen maken en in 1921 werd de fabriek stilgelegd. Haarlem gaat dus met de eer strijken ooit de enige fabriek ter wereld te hebben gehad die geheel gewijd was aan het maken van Haarlemmeroliefljesjes en dank zij de verrichte opgravingen beschikt de Archeologische Dienst daarvan over de grootste verzameling ter wereld.

'De Glasbazerij bij Nacht'. Aquarel gesigneerd 'v.d. Nat'
Uit een industrieel bijvoegsel van het weekblad 'Wereldkroniek' 25 juni 1898. Er is geen reden aan te nemen dat het er twintig jaar later veel anders toeging in de glasfabriek 'Albert'.

Oil of Harlem: a Cure for Everything

SUMMARY

A collection of 17th century medicine bottles, Collection Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam.

In the corner on the right: two bottles for Oil of Harlem. Below: One of the crudely made early 20th century phials for C. de Koning Tilly Oil of Harlem. H. ca. 8cm.

production of machine-made bottles enabled the use of embossing, thus creating for collectors of 19th and 20th century medicine bottles a special field of interest. To put together a complete series of Harlem Oil bottles one must find bottles with names such as: v/h Claas Tilly (1876-1952, Marseille Tilly (1877-1935), v/h G.de Koning Tilly (1907-1950?), Waaning Tilly (1897-1980), Daudy Tilly (ca. 1920), C. de Koning en Tilly(!) (ca. 1926), Wed. Claas Tilly (1825-1953) and finally the original C. de Koning Tilly (1696). Such was the demand for Harlem Oil that especially during the first part of the 20th century the demand for bottles could not be met by the existing Dutch glasshouses, so, from 1918 till 1921, one of the producers, G. de Koning Tilly, did run his own bottle making operation: probably the one and only bottle making facility in history solely dedicated to the production of those small, crudely made phials. Thanks to excavations on the former premises, the Archeological Department of the city of Haarlem owns what is now probably the largest collection of Harlem oil bottles in the world.

In 1696, Leendert Claes Tilly, schoolmaster in the city of Haarlem, the Netherlands, invented a medicine that he called **Medicamentum Gratia Probatum** and, under the name of **Haarlemmer Olie** ('Harlem Oil') it would become world famous as a cure against all possible ailments, aches and pains. It found its way from Europe to the North Cape, to India and Africa as well as North America. It was widely used among whalers and the little bottles have been found in Spitsbergen, St. Petersburg and even in Riga (in spite of the popularity of that other famous cure, invented in 1804: Riga Balsam). This is understandable in an era when very few medicines were available, but surprisingly, Harlem Oil was widely used well into the 20th century and is even today popular as an alternative cure. With such a great success it did not take long for the first imitations to appear. The ingredients of 'Haarlemmer Olie' were a strictly guarded secret but did consist of sulphur, herbs and a fair dose of oil of turpentine. That ingredient was not uncommon. As early as 1628, the doctor Gregor Horstius (1578-1636), famous German Physician and Anatomist at the University of Giessen, prescribed Balsamus Sulphurus Terebenthinatus as a cure against tightness in the chest. Leendert Claes Tilly passed away in 1734 and his company was passed onto Claes de Koning, hence the name C. de Koning Tilly. However, other family members claimed the right to produce the oil as well and seldom in the history of medicine has there been such a bitter contest, lasting more than two hundred years, lasting about patent rights and the use of the name Tilly. The product was generally packaged in small, tube-like phials, sealed with a piece of pig bladder that had to be perforated before use. In the course of time, the use of metal molds and the

Long-necked elongated bottles, 15–25 cm. long, were produced from 1630 onward. They were used for Harlem Oil, but also for balsam and Eau de Cologne. Filled with warm water, they were used to pleat the ruffled lace collars of our ancestors.

Phial, found in the wreck of a 17th century river barge, still containing remnants of Haarlem Oil.

Right; Booklet of the Genuine Haarlem Oil Manufacturing Co. Collection Klaas Prins.

In modern times, with so many cures and medications available, it is difficult to imagine the trust people placed in the use of Haarlem Oil as a cure against all kind of ailments, and neither, under the protection of modern laws, do we have to fear for counterfeited products containing ingredients harmful to health. In Canada and North America at least twelve companies are known who supplied or claimed to supply the original Haarlem Oil.

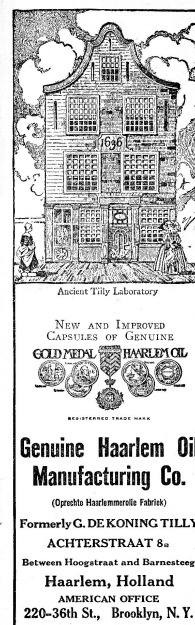
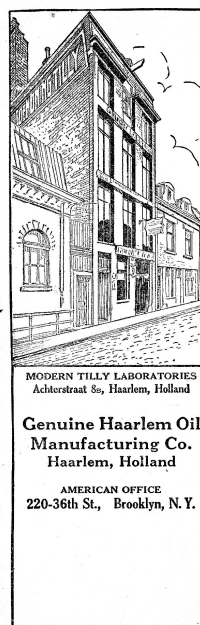
At least one of those, The Holland Medicine Co. was fined for trying to sell a counterfeit product.

In November 1909, The Holland Medicine Co., Scranton, Pa., shipped a quantity of 'Gold Medal Genuine Tilly Haarlem Oil Capsules' into New Jersey. Samples of this shipment were analyzed by the Bureau of Chemistry, United States Department of Agriculture, and found to be in violation of the Food and Drug Act of June 30, 1906. The statements on the label were found to be false, misleading and deceptive, the ingredients not those to be found in pure Haarlem Oil and of no therapeutic value. In the

Notice of Judgment no. 987, June 24, 1911, the particulars of the ruling are given in eight statements that make it very clear that not a single claim on the product's label was valid.

There is a little booklet, issued in the early years 1900 by The Genuine Haarlem Oil Manufacturing Co., Brooklyn, N.Y., that supplied Haarlem oil under the brand name 'Gold Medal'. This might well have had to do with Regulation 19 for the enforcement of the Pure Food and Drug Act that prohibited the use of a geographical name in connection with food or medication not made in that place. This company was probably an official licensee of the original Dutch 'C. de Koning Tilly B.V', named after the inventor of the medication. Strangely enough though, the booklet attributes the invention of it to the 17th century botanist and physician of wide European fame, Herman Boerhaave (here written as Hermaanus Boerhave) who lived from 1668 till 1738 and whose professional ethics would not permit him to exploit his invention on a commercial basis. However, no document in the Netherlands have I been able to find to confirm this story.

(With thanks to Klaas Prins, the Netherlands; Digger Odell Publications 2002)

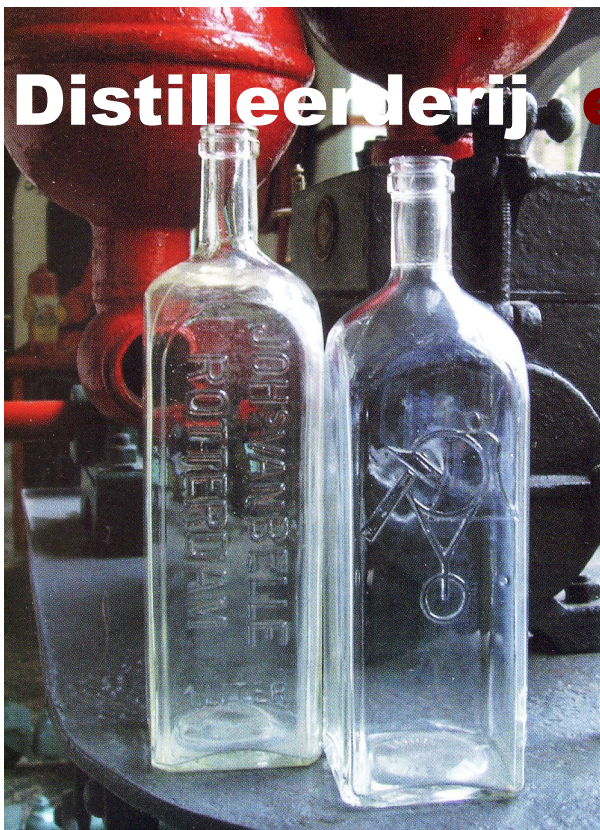

Producers of Haarlem Oil in the USA and Canada

1. Tilly Haarlem Oil Cy., Jersey City, N.J., USA
2. Klasoleum Haarlem Oil (Dutch Drops), Harry D. Reid Agencies Ltd., Toronto, Ont. Canada
3. Parks Haarlem Oil Capsules, Park Laboratories, New York, N.Y., USA
4. Jamieson Haarlem Oil Capsules, C.E.Jamieson & Co., Detroit, Mich., USA
5. Gold Medal Genuine Tilly Haarlem Oil Capsules, manufactured by The Holland Medicine Co., Scranton, Pa., USA
6. Haarlem Oil, prepared by Blumauer-Frank Drug Co., Portland, Oregon, USA
7. Haarlem Oil, George G. Steketee, USA
8. Genuine Haarlem Oil Manufacturing Co., Brooklyn, N.Y., USA
9. Suffolk Haarlem Oil, W.C. Hughes & Co. (Inc.), Baltimore, Md., USA
10. Haarlem Oil Capsules, Dutch Mill Brand, Royal Mfg. Co. of Duquesne, Pa., USA
11. Gold Medal Haarlem Oil Capsules, Gold Medal Haarlem Oil Co., Jersey City 2, N.J., USA
12. Suffolk Brand Haarlem Oil, C&D Manufacturing Co., Manufacturing Chemists, Pasadena, Md., USA

Distilleerderij en Likeurstokerij

Johs. van Belle

Peter Zwaal

Bij de opheffing en leegruiming van het Likeur & Fris Museum (Hilvarenbeek) kwamen diverse archiefbescheiden boven water die bleken te hebben toebehoord aan de Rotterdamse distilleerderij en likeurstokerij Johs. van Belle (1833-1926).¹ Voormalig conservator Peter Zwaal onderwerpt deze stukken aan een nader onderzoek alvorens ze aan een archiefinstelling worden overgedragen.

Oprichter Johannes van Belle

De in Delfshaven geboren Johannes van Belle (1812-1863) – blond, blauwogig en 1.65 meter lang volgens zijn signalement in het register voor de Nationale Militie – begint in 1833 een likeurstokerij annex wijn- en gedistilleerdhandel aan het Rodezand in Rotterdam. Het Rodezand was gelegen in de Zandstraatbuurt, die gekenmerkt werd door de aanwezigheid van een groot aantal café's, dansgelegenheden en bordelen.

Uit een aantekening in een latere inventaris kan worden opgemaakt dat Johannes van Belle zich aanvankelijk heeft geassocieerd met zijn oudere broer Andreas Jacobus van Belle (1807-1853) onder de firmanaam A. & J. van Belle. Erg lang heeft deze vennootschap echter niet bestaan en als zij om onbekende reden wordt ontbonden staat nog een flinke schuld open aan jenever- en/of moutwijnleverancier Blankenheijm & Nolet. Na enige tijd voor eigen rekening en risico te hebben gehandeld associeert Johannes van Belle zich per 1 januari 1840 met Hermanus Johannes van den Brink (1816-1883). Ook de firma Van Belle & Van den Brink is echter geen lang leven beschoren en wordt per 1 augustus 1845 al weer ontbonden.¹ Waarom het compagnonschap tussen Johannes van Belle en de enkele jaren jongere Herman Jan van den Brink wordt ontbonden is eveneens onduidelijk. Persoonlijke en financiële omstandigheden zullen ongetwijfeld een rol hebben gespeeld. Ook het gegeven dat weduwnaar Johannes van Belle op 1 oktober 1845 hertrouwt met Johanna Petronella Bernet (1811-1897) heeft mogelijk een rol gespeeld. Johannes' eerste echtgenote Klazina Tempel (1812-1841) is vier jaar eerder overleden. Johannes' tweede echtgenote, een weduwe met twee opgroeiende kinderen, is niet onbemiddeld. Ze verstrekt haar nieuwbakken echtgenoot een lening waarmee hij zijn uitstaande schuld van f 1331 aan Blankenheijm & Nolet kan voldoen en klaarblijkelijk ook niet langer het compagnonschap met Van den Brink hoeft te continueren.²

Weduwe en stiefverwanten continueren de zaak

Bij zijn overlijden in februari 1863 laat de 51-jarige Johannes van Belle geen nageslacht achter dat in zijn voetsporen kan treden. Uit zijn huwelijk met Klazina Tempel is één dochtertje geboren (1837) dat echter al na een maand is gestorven. Johanna van Belle-Bernet heeft uit haar eerdere huwelijk met Petrus (Pieter) Vondermans de Boom wel twee volwassen kinderen, die vanaf 1845 onder de hoede van Johannes van Belle zijn opgevoed. Johanna van Belle-Bernet continueert de likeurstokerij annex wijn- en gedistilleerdhandel aan het Rodezand en wordt daarbij terzijde gestaan door haar zoon

¹ *Rotterdamsche Courant*, 31 december 1839, 4 januari 1840 en 30 december 1841; *Nederlandsche Staatscourant*, 1 januari 1840 en 31 december 1841; *Rotterdamsche Courant*, 19 juli 1845; *Algemeen Handelsblad*, 22 juli 1845

² Van den Brink gaat verder als zelfstandig wijnhandelaar maar ontpopt zich later als een zeer succesvol architect in dienst van het aartsbisdom Utrecht. De Sint-Eusebiuskerk in Arnhem (1864) geldt als zijn belangrijkste werk.

Dirk Cornelis Petrus Vondermans de Boom (1837-1886) en haar schoonzoon Ludovicus Antonius van Gorcum (1828-1866).³ Verrassend genoeg overleeft de weduwe Johs. van Belle echter zowel haar zoon als haar schoonzoon. Het is uiteindelijk de enige kleinzoon van de weduwe – en dus een stiefkleinzoon van oprichter Johannes van Belle – die de directievoering voortzet en zo de continuïteit waarborgt.

Uit de tijd dat deze Petrus Johannes (Piet) van Gorcum (1857-1932) het bedrijf heeft geleid is een aantal etiketten bewaard gebleven.⁴ Blijkens deze etiketten en blijkens advertenties in het adresboek van de gemeente Rotterdam presenteert het bedrijf zich behalve onder de naam Johs. van Belle ook onder de naam distilleerderij en likeurstokerij De Helm. Er worden jenever, advocaat en een groot aantal likeuren geproduceerd. Tot het productassortiment behoren ook alcoholvrije likeuren en limonadesiropen. Verder wordt gehandeld in wijnen en buitenlands gedistilleerd, waaronder cognac, arak, rum en kirschwasser.

Toeleverende bedrijven

Uit de periode 1867-1880 – dus ten tijde van het directeurschap van Dirk Vondermans – is een inkoopboek bewaard gebleven. Daaruit kan worden opgemaakt dat de firma Van Dulken Weiland & Co. (Rotterdam) in deze jaren de belangrijkste leverancier is van spiritus (melassealcohol), waarmee bij Johs. van Belle jenever en andere gedistilleerde dranken worden bereid. Van Dulken Weiland & Co. is samen met de firma Pompe & Gebrs. Mann ('s-Hertogenbosch) ook de belangrijkste leverancier van brandewijn. Moutwijn wordt door Johs. van Belle betrokken van de plaatselijke branders Hermanus Hendricus Mattheus Looijaard (1839-1871) en Petrus Alphonsus Maria Looijaard (1847-????), wier korenwijnbranderij gelegen is aan de Hoge Boezem, Johannes Jacobus van

Elsen (1851-1920), eigenaar van de aan de Coolvest gelegen branderij De Lelie en Johannes Gerardus Josephus Siepker (1803-1880), wiens branderij gelegen is aan de Lombardstraat. Uit het feit dat moutwijn wordt ingekocht mag worden afgeleid dat bij Johs. van Belle in deze periode nog geen jenever wordt vervaardigd die louter bereid is uit melassealcohol. Uit het inkoopboek blijkt dat de meeste vloeistoffen worden geadministreerd in "kannen", een inhoudsmaat die bij de invoering van het metrieke stelsel (1820) gelijk gesteld is aan 1 liter. In het inkoopboek zijn ook de aankopen opgetekend van tal van andere ingrediënten: vanille, saffraan, citroenen en curaçaoschillen, etherische oliën (citroen-, pepermunt- en rozenolie), suiker (in de vorm van melisbroden of siroop)

en kleurstoffen ("couleursels"). Voorts wordt met grote regelmaat de aankoop van kurken en steenkolen geadministreerd. Opvallend genoeg ontbreken in dit inkoopboek aankopen van emballagegoederen. Waarschijnlijk zijn aangekochte flessen, kruiken, stopen, fusten, manden en kisten daarom geadministreerd in een apart emballageboek.

Afzetzpunten

³ Ludovicus Antonius van Gorcum is in 1856 gehuwd met Clara Maria Vondermans de Boom (1835-1905), de stiefdochter van Johannes van Belle.

⁴ Deze etiketten bevinden zich in een etikettenboek van het latere bedrijf Hamer van Belle. Dit etikettenboek, dat zich eveneens in het bezit bevond van het Likeur & Fris Museum, is geschonken aan het Stadsarchief Tilburg.

Uit de drie bewaard gebleven inventarisboeken (met maandelijks recapitulaties voor de verlies- en winstrekening en balans) kunnen we ons een aardig beeld vormen omtrent de afzet van de firma Johs. van Belle. Aangezien het bedrijf zich door allerlei horecagelegenheden en tapperijen weet omringt, zou je verwachten dat de bulk van de

Specialiteitsartikel
FLADDERAK

Crème de Menthe Verte Glaciale
PEPPERMINT

van de Rotterdamse adresboeken valt na te gaan dat zich hieronder tenminste 13 café's en horecagelegenheden bevinden, 6 slijterijen en tapperijen, 2 andere winkels en 2 drankengroothandels. Onder de Rotterdamse afnemers bevinden zich verder 3 commissionairs en handelsreizigers die voor eigen rekening en risico opereren. Aangezien deze commissionairs en handelsreizigers vermoedelijk afzet buiten Rotterdam hebben gezocht, kunnen ze eigenlijk niet tot de Rotterdamse afnemers worden gerekend. Van 3 Rotterdamse afnemers is onduidelijk in welke branche deze werkzaam waren.

Seizoensgevoeligheid

In tegenstelling tot Rotterdamse distilleerderijen als Blankenheijm & Nolet, Hulstkamp & Zoon & Molijn, Hoboken & De Bie en J. van der Valk & Co. laat Johs. van Belle zich niet in met de export van jenever. De exclusieve gerichtheid op de Nederlandse markt maakt het bedrijf bijzonder seizoensgevoelig. Lange tijd is november de maand waarin de hoogste omzetcijfers worden gerealiseerd. In die maand kopen slijters en tappers

namelijk de meeste alcoholhoudende dranken in teneinde in de laatste weken van december, als consumenten de

afzet bestemd is geweest voor de Rotterdamse thuismarkt en de Zandstraatbuurt in het bijzonder. Mogelijk heeft het bedrijf in de beginjaren wel degelijk het grootste deel van haar afzet behaald in Rotterdam maar halverwege de negentiende eeuw is dat al niet langer meer het geval. In 1851 wordt 38% van de afzet gerealiseerd in Rotterdam en 62% daarbuiten. Uit een bewaard gebleven grootboek blijkt voorts dat Johs. van Belle al in de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw over heel wat afnemers beschikt op de Zuid-Hollandse eilanden, in Zeeland en in West-Brabant, terwijl zich ook in verder weg gelegen steden als Nijmegen, Zwolle, Tilburg en 's-Hertogenbosch afnemers bevinden. Als in 1872 de Moerdijkspoorbrug in gebruik wordt genomen en Rotterdam nog betere spoorverbindingen met het achterland krijgt, profiteert ook Johs. van Belle daarvan. In de periode 1868-1884 is sprake van een verdubbeling van de omzet: van f 28.404 naar f 56.823. Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw weten "reizigers" en "commissionairs" die al dan niet aan het bedrijf verbonden zijn ook afnemers te acquireren in de provincies Groningen, Friesland en Limburg.

Het bedrijf bezit voor de Eerste Wereldoorlog geen eigen transportmiddelen waarmee de afzetspunten buiten Rotterdam worden bevoorrad. Het is echter niet ondenkbaar dat na de oorlog wel een vrachtwagentje is aangeschaft. Voor de bevoorrading van verafgelegen afnemers zullen echter net als voorheen transportfirma's zijn ingeschakeld. Tot bekende afzetspunten buiten Rotterdam behoren aan het begin van de

twintigste eeuw onder andere de slijterijen van de familie Knegtel in Tilburg (L.N. Knegtel), Leiden (L.A. Knegtel) en Den Haag (Th.H. Knegtel en J.P.Th. Knegtel), de firma's J.H.C. van Waart (likeurstokerij, limonadefabriek en biergroothandel) en J.G. Hosman (slijterij en biergroothandel) te Schiedam, de firma Wed. C.J. Becht & Zonen (slijterij, likeurstokerij en limonadefabriek) te Bergen op Zoom en de firma Wed. S. Joustra & Zn. (slijterij en likeurstokerij) te Sneek. Uit een analyse van het debiteuren- en crediteurenboek juni 1907 t/m mei 1913 blijkt dat Johs. van Belle in deze periode producten levert aan 29 andere Rotterdamse bedrijven en personen. Aan de hand

meeste drank in huis halen, niet krap te komen zitten. Naarmate de verbindingen met het achterland beter worden en de leveringsbetrouwbaarheid navenant toeneemt, wordt december de onbetwiste topmaand voor Johs. van Belle. Rekening houdend met strenge vorst (waardoor vaarwegen gestremd kunnen worden en het vervoer per spoor vertraging kan ondervinden) maant directeur Piet van Gorcum zijn cliëntèle jaarlijks per circulaire om toch vooral “eenige dagen voor de feestdagen” hun orders door te geven “opdat als dan voor een betere uitvoering kan worden gezorgd”. In de maanden mei en juni vertoont de omzet van Johs. van Belle daarentegen een duidelijke dip. In het eerste decennium van de twintigste eeuw is het niet ongebruikelijk dat de omzet in de maand juni hooguit de helft bedraagt van de omzet in december.

Specialiteiten in exclusieve flessen

Wat betreft de populariteit van de diverse producten van Johs. van Belle tasten we helaas in het duister. In de inventaris van 1 juni 1902 worden door het bedrijf 6 flessenvormen opgevoerd ter waarde van f 180 en in de inventaris van 1 juni 1907 is sprake van 10 flessenvormen ter waarde van f 300. Op grond hiervan mag worden aangenomen dat het bedrijf verschillende producten heeft gebotteld in flessen van een exclusief model dan wel in flessen die waren voorzien van glazen merktekens, zegels en/of eigendomsopschriften. Het voormalige Likeur- & Fris Museum te Hilvarenbeek heeft enkele witglazen liter- en halve literflessen in haar collectie gehad met het opschrift Johs. van Belle in glasreliëf. Deze vierkante flessen zijn gebruikt voor de botteling van rumpunch, citroenpunch en arakpunch. Samen met het gegeven dat Johs. van Belle deze typische winterdranken in wel vijf verschillende kwaliteiten heeft vervaardigd, rijst het vermoeden dat we hier te maken hebben met een specialiteit. In een circulaire aan afnemers die stamt uit het eerste decennium van de twintigste eeuw heet het dat de punchlikeuren “sinds jaren [een] uitstekende renommée

[genieten]”. Ook van diverse andere likeuren (pepermunt, kummel, citroen, frambozen, kersen, vanille) worden in de jaarlijkse inventarislijsten van Johs. van Belle wel vier of vijf kwaliteiten⁵ opgesomd, waarbij het topproduct veelal wordt aangeduid als “Helms Kroon”. Waarschijnlijk is ook voor deze “kroonlikeuren” van exquise kwaliteit een exclusieve fles met eigendomsopschrift of merkteken gebruikt. In de inventaris van 1 juni 1906 is sprake van “halve witte en zwarte Amsterdamsche flesschen met stempel” en in de inventaris van een jaar later duiken “halve witte bolvormige flesschen met cachet” op. Het laat zich aanzien dat deze flessen zijn gebruikt voor de botteling van kroonlikeuren. Een andere fles die nieuwsgierig maakt is een verpakking die in de inventaris wordt omschreven als “advocaatpronkflesch”. Vermoedelijk is deze pronkfles uitsluitend gebruikt voor advocaat van de allerbeste kwaliteit.

Johs. van Belle in het nieuws

In de nacht van 12 op 13 oktober 1910 vindt op het bedrijf aan het Rodezand 19 een inbraak plaats, waarbij de kluis op het kantoor wordt gekraakt en een bedrag van 180 gulden wordt ontvreemd. Reeds de volgende dag worden de twee vermoedelijke daders gearresteerd. Het zijn goede bekenden van de politie die ’s nachts in de buurt van de inbraak zijn gezien. Bij één van beide jongemannen ontbreekt aan de rechterpink een stukje vel, terwijl precies zo’n stukje vel is aangetroffen op een glasscherf van een ingeslagen deurruit op de plaats delict. Ook vingerafdrukken wijzen ondubbelzinnig in de richting van beide jongemannen, die daarom door de rechtbank in februari 1911 tot vier en zes jaar gevangenisstraf worden veroordeeld.⁶

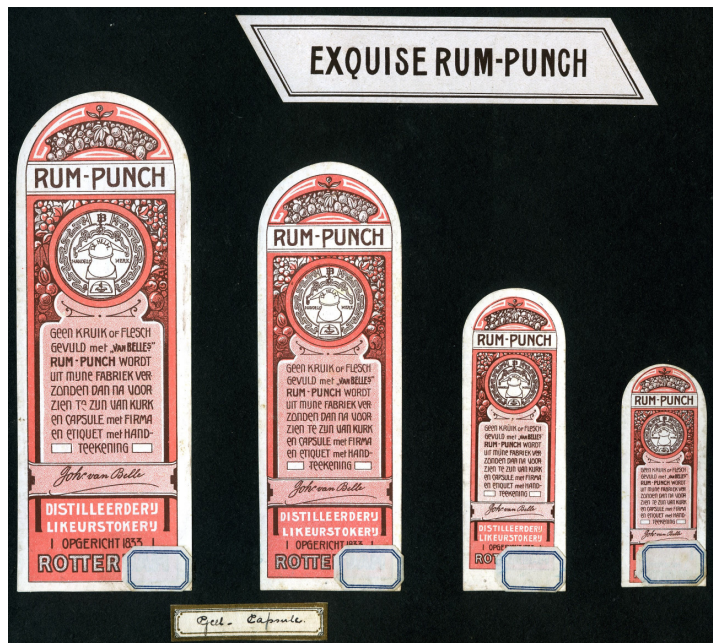
Verkoop aan de firma A. Croon & Co.

⁵ In aflopende volgorde doorgaans aangeduid als “exquise”, “dubbelfijne”, “dubbele”, “beste” en “gewone” likeur.

⁶ *Algemeen Handelsblad*, 14 oktober 1910; *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 28 januari 1911 en 11 februari 1911; *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 26 januari 1911

In 1926 verkoopt Piet van Gorcum zijn bedrijf aan de gebroeders Fredericus Josephus Henricus (Frits) Hamer (1883-1955) en Antonius Petrus Josephus (Antoon) Hamer (1884-1928), eigenaren van de Tilburgse distilleerderij en likeurstokerij firma A. Croon & Co.⁷ Deze sluiten de distilleerderij aan het Rotterdamse Rodezand en brengen de machines, voorraden en andere inventarisgoederen in maart 1926 over naar hun eigen distilleerderij in de Tilburgse Elleboogstraat. In een rondschrijven aan zijn cliëntèle laat Piet van Gorcum weten dat de “overbrenging” van de distilleerderij van Rotterdam naar Tilburg voortvloeit uit een onteigeningsprocedure die de gemeente Rotterdam is begonnen tegen eigenaren van een aantal panden aan het Rodezand. Deze panden moeten namelijk plaats maken voor een stadsvernieuwingsproject. Maar omdat Van Gorcum reeds op gevorderde leeftijd is en er geen opvolgers zijn in de zaak, spelen waarschijnlijk ook andere motieven een rol bij de verkoop aan de gebroeders Hamer. Heel, heel in de verte is tevens sprake van een familierelatie. Frits Hamer is namelijk in 1913 te Breda gehuwd met een meisje Vermunt, wier moeder Elisabeth Francisca Maria Catharina Clara van Belle (1863-1888) een achternichte van Johannes van Belle was. Mogelijk wordt de naam van de Tilburgse distilleerderij en likeurstokerij mede vanwege deze familierelatie in 1928 gewijzigd in Hamer van Belle.⁸

Uiteraard brengt de samensmelting van het Rotterdamse en Tilburgse bedrijf een sanering van beide productportfolio's met zich mee. Waar de portfolio's elkaar overlappen wordt waarschijnlijk voor het meest succesvolle van beide producten gekozen. Niet ondenkbaar is overigens dat ook de emballagevoorraad in dit keuzeprocess een rol speelt. Tot de Van Belle-producten die de schifting overleven behoren onder andere de likeuren Fladderak (verpakt in vierkantige flessen van 100, 50, 25 en 10 cl) en Crème de Menthe Verte Claciale (verpakt in bolvormige flacons met cachet van 75 en 37,5 cl). De gerenommeerde punchlikeuren (rumpunch, citroenpunch en arakpunch) van Johs. van Belle worden eveneens door Hamer Van Belle in ere gehouden. De bestaande etikettenvoorraden van de Johs. van Belle-producten worden gewoon

opgemaakt. Aan de uitmonstering wordt slechts een halsetiketje toegevoegd waaruit valt op te maken dat deze producten thans deel uitmaken van het assortiment van de Tilburgse distilleerderij Hamer van Belle. Als de oude Johs. van Belle-etiketten na enkele jaren zijn opgemaakt, laat Hamer van Belle nieuwe etiketten ontwerpen door de bekende reclametekenaar en grafisch ontwerper Machiel Wilmink (1894-1963). Laatstgenoemde ontwerpt ook een bedrijfslogo waarin een glas, een hamer en een bel figureren.⁹ Dit bedrijfslogo wordt eveneens in glasrelief afgebeeld op de nieuwe vierkantige flessen voor de punchlikeuren die rond 1930 in gebruik worden genomen. Hamer van Belle groeit uit tot een redelijk succesvol bedrijf dat het tot 1970 weet vol te houden op de Nederlandse gedistilleerdmarkt.¹⁰

⁷ Dit bedrijf trad naar buiten toe ook op onder de namen stoomdistilleerderij De Hamer of simpelweg A. Hamer. Antonius Hermanus Gijsbertus (Antoon) Hamer (1839-1914), de vader van Frits en Antoon Hamer, was in 1897 de oprichter van dit bedrijf samen met de uit Maastricht afkomstige Jan Albert Croon (1859-1929).

⁸ *Nederlandsche Staatscourant*, 27 mei 1929, bijvoegsel N.V. no. 1802

⁹ Illustrator en grafisch ontwerper Ad Beekmans (1904-1978) zal de hamer en de bel rond 1950 transformeren tot herkenbare reclamefiguurtjes met ledematen en lachende gezichten.

¹⁰ Na het faillissement van Hamer van Belle worden de voorraden, recepturen en inventarisgoederen overgenomen door branchegenoot firma Is. Jonkers & Zonen (Tilburg). Tussen de overgenomen goederen bevinden zich ook de archivalia van de firma Johs. van Belle. Als Isidorus Jonkers (1931-2017) in 1984 een likeurmuseum begint in Hilvarenbeek, brengt hij de archivalia van Johs. van Belle onder in dit museum.

SUMMARY

Born in Delfshaven blond and blue-eyed Johannes van Belle (1812-1863) starts a distillery and wholesale business for fine liquors in the city centre of nearby Rotterdam in 1833. After a few failed or not very successful business partnerships, young widower Johannes van Belle in 1845 marries the reasonably wealthy widow Johanna Petronella Bernet (1811-1897), who provides the funds for paying off his debts and buying out his then business partner. After the death of Johannes van Belle in 1863 the distillery is continued by the now twice widowed Johanna Bernet, her son from her first marriage Dirk Cornelis Petrus Vondermans de Boom (1837-1886) and her son in law Ludovicus Antonius van Gorcum (1828-1866). Miraculously Johanna Bernet also outlives both these men. The distillery in Rotterdam is eventually continued by her grandson Petrus Johannes (Piet) van Gorcum (1857-1932).

In the last three decades of the 19th century Rotterdam develops into one of the largest port cities in the world thanks to the opening of the Nieuwe Waterweg (1872), a canal that makes the Rotterdam harbours more accessible to seafaring vessels from the North Sea. But unlike other Rotterdam distilleries (Blankenheijm & Nolet, Hulstkamp & Zoon & Molijn, Hoboken & De Bie and J. van der Valk & Co.) the Johs. van Belle Company does not engage itself in the worldwide genever trade. Traditionally it focuses on the inland spirits trade, especially to small towns in the South-West and other cities that can be reached by riverboats and barges. In 1851 62% of all sales are to inland customers (mostly liquor stores), while the remaining 38% are sales to liquor stores, pubs and bars in Rotterdam. In the last three decades of the 19th century the Johs. van Belle Company greatly benefits from the fact that railway connections from Rotterdam with the rest of the Netherlands are improving quickly. Between

1868 and 1884 the turnover of the company doubles and by the turn of the century travelling salesmen of the company are also acquiring new customers in the remote provinces Groningen, Friesland and Limburg.

The company specializes in fine liquors. There is not only a wide range of flavours but many of these flavours can also be obtained in a range of qualities. The most popular liquors made by the company are rum, arrack and citrus-based punches. Arrack punch is a sweet alcoholic beverage infused by a distillate from rice, sugarcane and palm sap from the Dutch East Indies. At least from 1902 on, the Johs. van Belle Company uses square 0.5 and 1 litre bottles for its punch liquors that are embossed with the words "JOHS. VAN BELLE / ROTTERDAM". Inventory stock-lists from 1906 and 1907 tell us the company also uses white and black so-called Amsterdam bottles with a glass seal and white spherical bottles with a glass seal. Probably this seal carries the image of a helmet of a copper pot still, as this emblem is also used on papers labels and stationery. In one of the stock-lists there is also mentioned an intriguing advocaat show bottle (*advocaatpronkflesch*). Pictures of these bottles are unfortunately missing. In 1926 the factory and warehouses of the distillery are threatened to be expropriated by the municipality of Rotterdam in conjunction with an urban renewal project. As Piet van Gorcum has no successors he decides to sell the Johs. van Belle Company to the brothers Fredericus Josephus Henricus (Frits) Hamer (1883-1955) and Antonius Petrus Josephus (Antoon) Hamer (1884-1928). They are the owners of a distillery in Tilburg. Machines, stocks and inventory goods from the Johs. van Belle Company are transferred to Tilburg and in 1928 the Tilburg distillery is given a new name: Hamer van Belle. (PZ)

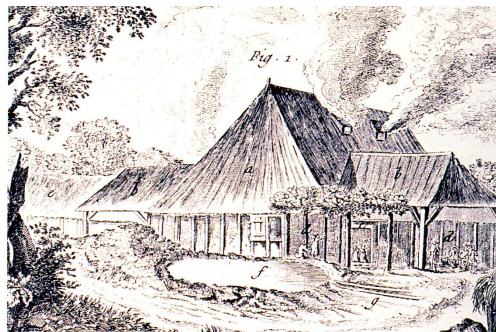

Kunt u mij de weg naar Hamelen vertellen?

*Boven; Historisch Museum Hameln.
Rechts; Het straatbeeld op deze oude
postkaart is, dank zij de na-oorlogse
herbouw nog steeds herkenbaar.
Onder; Een typische 18e eeuwse
Waldglashütte.*

Tot ver voor Hameln bleek alles er op gericht om bezoekers toch vooral de stad in te lokken en de Rattenvanger in de vorm van chocolade, taartjes, kaarten, souvenirs en andere prullaria mee naar huis te nemen. Ook het plaatselijke historische museum doet mee, zij met de nodige twijfel over wat er werkelijk is voorgevallen. Dan blijkt dat het verhaal

Grünenplan (1749) of Amelith (1776). De laatsten maakten vooral spiegels. De toenmalige kaart toont een wirwar van gebiedsheersers: Koningen (als ik de Hannoverse Georges meereken, sinds 1714 ook koningen van Engeland), Keurvorsten, Hertogen, Graven, Bisschoppen en andere Vorsten die allemaal hun bossen economisch wilden uitnuttten en dus aan glasmeesters in pacht gaven. Die konden in de bossen een overvloed aan hout kappen voor hun ovens en voor houtskool. Zand haalden zij uit de beken in de buurt of lieten het aanvoeren. De grote en kleinere rivieren als de Weser, Saale of de Aue dienden voor het transport. Helaas waren er overal tollën, die de kostprijs verhoogden. Die verdwenen pas in 1834 bij de Zollverein,

Willem van Traa

Ieder jaar rond half februari organiseren DOF-lid Bernd Schlender en Albert Schwiezer in Hessisch Oldendorf een glasbeurs. Van Rotterdam via Twente vier uur rijden, immer gerade aus over de Autobahn 2, voorbij Osnabrück, bij Porta Westfalica rechtsaf en 10 minuten stroomopwaarts langs de Weser. Niet moeilijk te vinden dus. De bedden, eten en drinken zijn goed in 'Weinschänke Rohdental', waar iedereen logeert. De beurs staat in een warme zaal van het gemeentehuis. Veel bekende gezichten van Duitse DOF-leden met mooie spullen en veel bezoekers om aan te verkopen. En de Duitse benzine is een stuk goedkoper. Kortom, het is een bezoek meer dan waard. Onze DOF-website geeft elk jaar de datum. Mail of bel me voor meer informatie.

Onderweg bedachten we dat Hameln niet zo ver weg lag en ook aan de Weser. Toen ik de GPS inklopte dacht ik aan de TV-serie uit de jaren 1970 met vrolijk zingende kinderen, die de weg naar huis niet konden vinden. Dat was losjes gebaseerd op het bekende sprookje van de Rattenvanger, die in 1284 de ratten verdelgde maar z'n afgesproken loon niet kreeg en alle kinderen (op één na) voor altijd de stad uit lokte. Psychologisch interessant en strafrechtelijk vervolgbaar, maar inmiddels verjaard, lijkt me.

eerst van generatie op generatie is doorverteld en pas 200 jaar na dato is vastgelegd. Dat document is in de loop der eeuwen verdwenen, maar het is veel gekopieerd (en dus verfraaid). Ook de duim van de gebroeders Grimm heeft een belangrijke rol gespeeld in wat wij nu als 'echt gebeurd' denken te weten. Hoe het ook zij, feit is dat de verdwenen kinderen nooit meer zijn terug gevonden.

Maar wij kwamen niet voor de Rattenman naar Hameln, maar voor de collectie glazen uit de nabij gelegen glashut van Lauenstein, gelegen in het Osterwald van het Weser Bergland. In die streek waren in de 17^e-18^e eeuw meer hutten, zoals Altmünden (1682), Osterwald (1701), Borgloh (1726), Emde (1727), Schorborn (1745),

De Glashütte Lauenstein in het Osterwald, 1850.

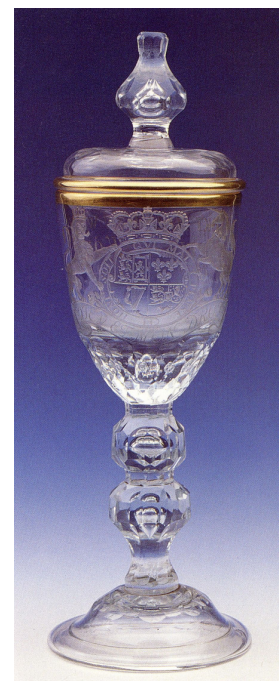
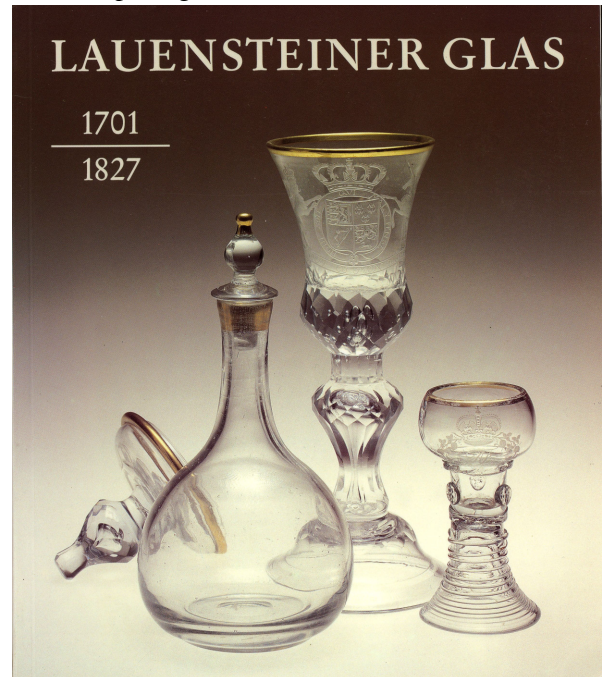
Temeer, omdat men dan ook moest verhuizen naar plaatsen waar de aanvoer van steenkool economisch verantwoord was, aan een rivier of later aan de spoorlijn. Dat was het begin van het einde van de meeste Waldglashutten én het begin van de verdergaande industrialisatie in manufacturen en later fabrieken. Daarmee verloren ook de tot dan om hun ambacht hoog gewaardeerde glasblazers hun status en werden ze op den duur gewone fabrieksarbeiders: van ‘gentilhommes verriers’ tot jan-met-de-pet.

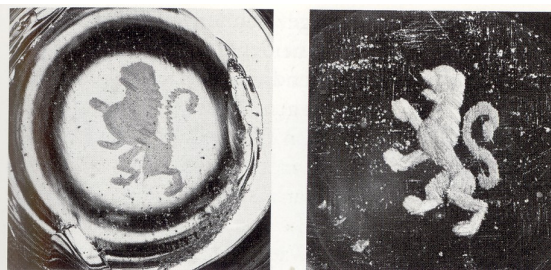
Voor een tentoonstelling in Hannover (1991) heeft Alheidis von Rohr een boek geschreven over Lauensteiner Glas, 1701-1827 (ISBN 3-910073-00-X). Deze glashut werd begin 18^e eeuw door Conrad Wedemeyer gepacht en in bedrijf gebracht door de Engelse glasmeester ‘Tisag’ uit de Lotharingse of Brabantse familie Tysack, die in de 17^e eeuw in Engeland werkzaam was. Hij was gewoon z’n ovens met steenkool te stoken en nam deze werkwijze mee naar Lauenstein, waar dit nog onbekend was. Gelukkig konden de kolen uit de buurt zonder hoge kosten betrokken worden. Ik denk dat hij ook lood toevoegde aan het gemeng, want de glazen zijn vrij zwaar en hebben vaak de mooie ‘loodglas klank’. Tot 1768 bleef Lauenstein privaat geëxploiteerd worden. Von Rohr geeft tal van bijzonderheden over de bouw van de ovens, de uitrusting van het hele bedrijf en de namen van de mensen die als glasblazer, graveur en slijper onbewerkte glazen naar elders gewerkt hebben. Dat er in de latere jaren ter plekke geslepen en

Links; Avondmaalsstel met leeuwenmerk, 1802. Coll. Museum Hameln. Geschenk van Evangelische Kerk te Apelern. Rechts; Dekselbokaal met opschrift 'Trinck nicht zu wenig / Es Lebe der Köning / Glück Auf'.

een verdrag tussen de Duitse staten en een stap naar de uiteindelijke eenwording van het Keizerrijk van 1870. Eenmaal in handelscentra als Bremen werd het glas over zee naar Amsterdam, Londen en verder in Europa verscheept. Als het bos rondom volledig gekapt was, verhuisde men de hut met alles erop en eraan naar een andere plaats en kon de gebiedsheerser het vrijgekomen gebied voor landbouw gebruiken. Dat ging eeuwenlang goed tot het bos -bijna- verdwenen was. Op steenkool overgaan was een goede optie, maar dat vroeg een grote investering, die niet iedereen kon of wilde opbrengen.

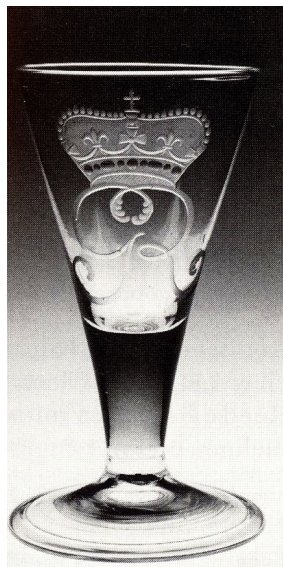

In 1768 werd de hut van staatswege overgenomen en door het Keurvorstendom zelf verder geëxploiteerd. De reden daarvoor is mij onbekend. Vanaf dat ogenblik diende onder alle glazen een leeuwtje gegraveerd te worden, als teken van kwaliteit. Bij verzamelaars zijn zulke glazen-met-het-leeuwtje zeer gewild. Namaak is dan onvermijdelijk dus worden ongemerkte Lauensteiner- en vergelijkbare glazen van een leeuwtje voorzien. Oppassen dus met wat je koopt! Belangrijker was dat het leeuwtje de herkomst aangaf, waarmee de glazen binnen Hannover vrijgesteld waren van belasting. Daarentegen werden geïmporteerde glazen stevig belast. Dit schreef het toenmalige economische denken van het Mercantilisme voor. Dat wilde het kapitaal en daarmee de welvaart van een staat vergroten door de import te belemmeren en de export te stimuleren. Helaas voerden de meeste Duitse staten hetzelfde economische beleid en reed men elkaar in de wielen door deze handelsbeperkende maatregelen. In ons land is dit nooit leidend geworden en bleef men een voorkeur houden voor de internationale handel, die ruim geld opbracht. In het begin van de 19^e eeuw begon de hut door oorlogsomstandigheden (Napoleon), bureaucratisch beheer en verouderde productiemethoden minder te renderen. Daarbij kon of wilde Hannover niet voldoende in vernieuwing investeren. In 1827 deden de kooplieden Breul & Habenicht een overnamebod, maar kwamen daar snel op terug toen bleek dat de verkoop van de voorraden, zelfs bij 50% korting, verliesgevend zou zijn. Daarop kocht Franz Hampel, mede-eigenaar van de glashut Schildhorst bij Hildesheim, de hut voor zijn zoon Wilhelm en kwam deze dus weer in particuliere handen. Hampel vergrootte de ovens, bouwde nieuwe schoorstenen en wist de oude voorraad te verkopen. Toch ging de hut in 1838 failliet, maar bleek te kunnen overleven. In 1852 produceerde men nog 1 miljoen flessen en 150.000 stuks halfgroen en kleurloos glas. Uiteindelijk moest Lauenstein in 1887 de ovens doven

Wat maakten men zoal in Lauenstein? Berichten uit die tijd vermelden naast wijn-, bieren andere glazen en bekers ook zoutvaten, suikerkommen, olie&azijn glazen, wasbekkens, kroonluchters, karaffen, etc, 'gegen billige Preisen'. Daarnaast konden enkele exemplaren, al dan niet gegraveerd of verguld, op bestelling geleverd worden 'als men daarvan een tekening of schets leverde'. Dat de hut een goede naam en faam had, blijkt onder meer uit het bezoek dat George II van Engeland en Keurvorst van Hannover er op 20/21 oktober 1752 bracht.

Van L. naar R.; Dekselbokaal met afbeelding van Koning George II, ca. 1750; Dekselbokaal van vóór 1710; Dekselbokaal met inscriptie 'Die Landes Wohlfarth'.

Hij zal niet de eerste de beste glashut bezocht hebben. Wat tegenwoordig bewaard is gebleven als 'Lauenstein' glas is niet het eenvoudige gebruiksglas maar de gegraveerde drinkglazen of dekselbokalen. Een deel daarvan zal aan de diverse hoven gewoon bij de maaltijd gebruikt zijn. Het museum in Hameln heeft twee grote collecties kunnen verwerven: in 1996 de collectie Ohlms uit Göttingen en in 1997 de collectie Uwe Friedleben uit Hannover, in totaal meerdere honderden exemplaren. Weer open na een jarenlange verbouwing verwachtte ik er veel van te kunnen zien. Maar tot mijn spijt toont het museum maar enkele glazen. En dan nog zo in het donkere hoek opgesteld dat foto's nemen onmogelijk was. De rest is in het depot opgeslagen, ontoegankelijk voor geïnteresseerde bezoekers. Ik kon alleen een paar 18e eeuwse zandlopers fotograferen. Ze zijn afkomstig uit de kapel van een armenhuis en dienden

om de lengte van de preek te beperken. Gelukkig biedt von Rohr's boek een breed overzicht. De meeste glasfoto's in dit artikel zijn dus van hem.

De glasbeurs in Hessisch Oldendorf is altijd een goede gelegenheid om glasvrienden terug te zien. Van links naar rechts; Bernd Schlender; Horst Klusmeier; Degenhard May; Olaf Koch. Links onder; Eén van de boven genoemde 18e eeuwse zandlopers

Na een dagje Hameln weer terug naar Hessisch Oldendorf om mijn waren voor de beurs van zondag uit te pakken. Zoals altijd wordt er eerst onderling gehandeld, waarbij iedereen elkaars tafel afgraast. Al snel verhuizen m'n mooiste glazen naar anderen en ga ik de reserve doos uitpakken. Zelf kan ik ook wat moois kopen. 's Avonds in het hotel de gezamenlijke maaltijd waarbij de 'staat van de glas(handel)' wordt besproken. 's Zondagochtend komen de lokale handelaars en later gelukkig veel belangstellende kopers, zodat op de weg terug onze auto een stuk leger is. Als smaakmaker voor wie wel eens Hessisch Oldendorf wil meemaken hierbij de link www.der-glasfreund.de/mediapartner/ naar de fotopresentatie van Wieland Kramer, hoofdredacteur en uitgever van *Der Glasfreund*. Verrassend was het een grote Perzische voorraadfles aan te treffen, van een model dat ook in het artikel elders in dit nummer wordt beschreven.

Het moet in 1968 en 1969 zijn geweest dat ik vakantiewerk deed in de distilleerderij van Meder aan de Noordvest. Dit waren mijn eerste echte “baantjes”. Het werk bestond eerst voornamelijk uit het etiketteren van een groot aantal flessen. Dat gebeurde toen nog met de hand. Er was een grote plaktafel en er was lijm plus een stapel etiketten. Zaak was dan natuurlijk om die etiketten met lijm in te smeren en ze zo recht mogelijk op de flessen te plakken, liefst allemaal op (ongeveer) gelijke hoogte. Sommige flessen moesten dubbel gedaan worden, één groot etiket in het midden van de fles zelf en één recht daarboven onderaan of op de hals. Gelukkig stond er ook een radio achter de plaktafel die “arbeidsvitaminen” gaf zodat je de mogelijkheid had om het plakken “ritmisch” te doen. Ik weet nog dat ik er een sport van maakte om bij elk nieuw liedje het ritme zo snel mogelijk op te pakken en toe te passen. De eerste keer dat ik vakantiewerk deed heb ik nauwelijks iets anders gedaan dan etiketteren wat soms werd afgewisseld met veegwerk en dat soort dingen die nu eenmaal vaak aan een “jongste bediende” werden uitbesteed.

Uit die periode kan ik me nog goed herinneren, dat ik regelmatig in de lunchpauze mijn boterhammetjes ging opeten in Molen “de Vrijheid”, die ook bij Meder hoorde en tegenover de distilleerderij langs het water aan de Noordvest stond. Toen vond ik dat niet zo bijzonder, maar nu weet ik dat deze tot de hoogste molens ter wereld behoort. Tijdens deze pauzes heb ik voor het eerst kennis gemaakt met molenratten. Dat zijn sterk uit de kluiten gewassen ratten die een lijf hebben dat wel 40 centimeter lang kan zijn. Een staart eraan en je hebt het over een beest van ongeveer 80 centimeter. Dat vond ik in die tijd wel erg indrukwekkend maar ik had nooit eerder een rat gezien dus ik dacht dat dit normaal was. Later heb ik begrepen dat dit eigenlijk toch wel bijzonder was en dat die ratten zo’n formaat konden krijgen doordat ze zich al vele generaties lang konden voeden met al het in de molen opgeslagen graan.

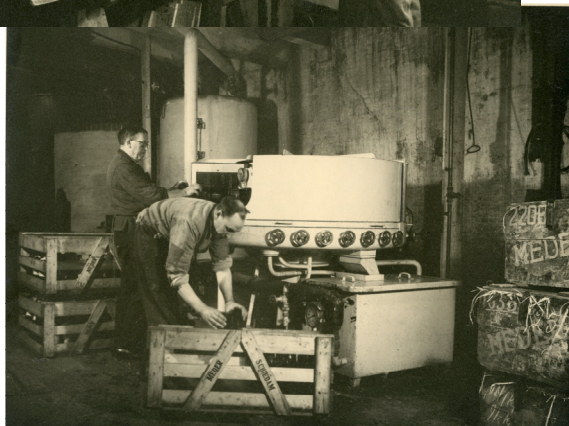
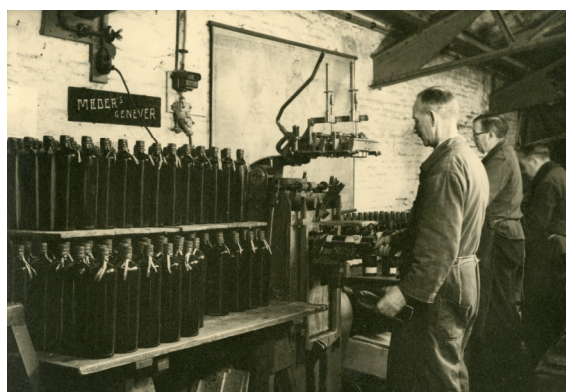
Een andere ervaring was het wandelen op de “stelling”. De Vrijheid is een stellingmolen en die hebben aan de buitenkant, bij de Vrijheid zit die net iets boven het midden, een omloop, een soort balkon wat rondom de hele molen loopt, Zo’n stelling is bedoeld om de molen te bedienen en men noemt dit ook wel een gaanderij, een galerij of een balie. De “vloer” daarvan bestaat uit houten planken die niet tegen elkaar aan liggen waardoor daartussen een aardig brede kier zit. Je keek dan ook dwars door die vloer heen naar de straat beneden (of het water) en dat was in het begin best wel een beetje eng. Mensen met hoogtevrees zouden hier echt een probleem mee kunnen hebben. Het tweede jaar dat ik vakantiewerk bij Meder deed mocht ik buiten het etiketteren meer dingen gaan doen. Deels ook omdat er inmiddels een etiketteermachine was aangeschaft die het een heel stuk sneller deed dan dat er handmatig geproduceerd kon worden. Maar die machine werd niet gebruikt voor alle dranksoorten. Slechts de grotere partijen werden daarmee gedaan. Vaak Jonge Jenever, Oude jenever, Vieux en Bessenjenever, maar soms toch ook wel een ander product.

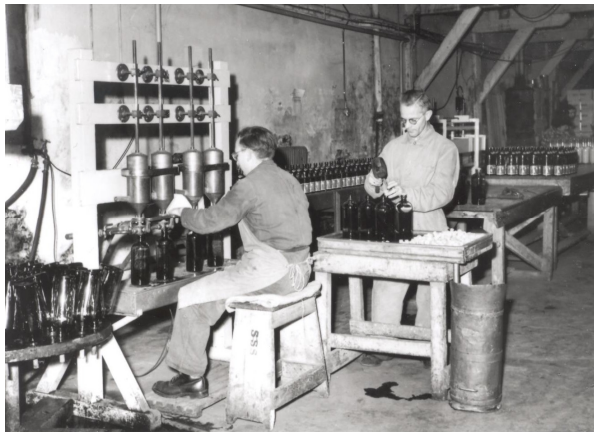
Deze innovatie betekende ook dat het handmatig etiketteren gevarieerder was geworden :

Kleinere partijen met meer verschillende etiketten. Het ritmisch werken was hierdoor helaas wel wat moeilijker geworden.

Misschien omdat ik blijkbaar “promotie” had gemaakt mocht ik het tweede jaar ook likeuren gaan vullen. Ik kreeg soms een briefje waarop stond hoeveel en in welke flessen er uit welke voorraad moesten worden gevuld. Meestal gebeurde dat niet en werd de opdracht mondeling overgebracht.

Dit vullen gebeurde in een aparte ruimte links achter in de hoek van de distilleerderij, waar een groot aantal leggers aanwezig was. Een legger is (simpel gezegd) een grote houten ton die op zijn kant op een houten stellage ligt. Er waren ronde leggers maar ook ovale in diverse maten, in mijn ogen van groot tot zeer groot, allemaal met een briefje erop wat er in zat.

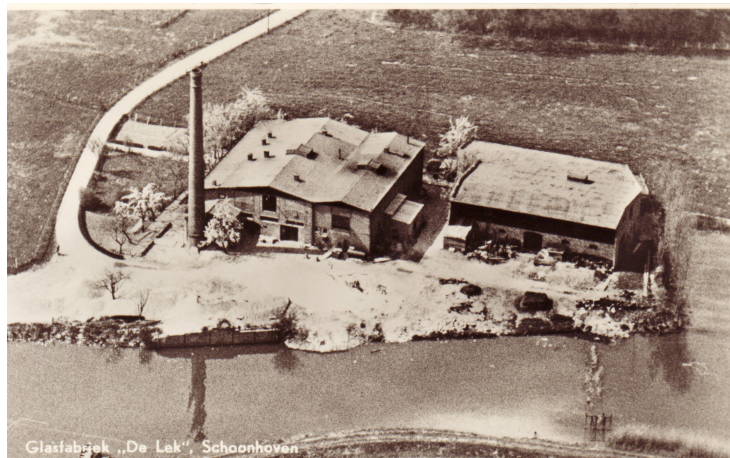

Er zat ook een aftapkraantje aan met een mooi koperen emmertje eronder, maar dat werd niet gebruikt om de flessen te vullen. Nee, het vullen ging met een rubberen slang die aan de bovenkant in de legger werd gestoken in het grote “vulgat”, zo diep dat deze in de drank hing. Toen maar zuigen totdat er uiteindelijk drank uit de slang kwam. Hierdoor heb ik best een aardig aantal verschillende likeuren geproefd, ook al dronk ik niet. Zo lang ik zorgde dat de slang maar in de drank bleef hangen stroomde de drank rijkelijk en op die manier kon ik de andere kant van de slang in de flessen hangen om ze te vullen. Zodra een fles vol was: vinger op de slang en hup en naar de volgende of weer laten leeglopen in de legger. Meestal stonden er een stuk of 20 tot 40 flessen op een karretje die dan allemaal met een drankje gevuld moesten worden, vaak een stuk of drie tot vijf verschillende soorten. Eenmaal gevuld moest er bijpassende kurk in worden geslagen (de meeste hadden een kunststof bovenkant in een aantal verschillende kleuren) en vervolgens ging er vaak nog een krimpcapsule omheen, ook weer in een bijpassende kleur. Daarna verhuisde het karretje naar de plaktafel om te worden voorzien van het juiste etiket. Dit was best een verantwoordelijk werkje voor een vakantiewerker, want het is nogal slordig als er een fout etiket op een fles komt. Soms had ik echt geen flauw idee meer wat er in een bepaalde fles zat. Als het om bruidstranen, goudlikeur of triple sec ging zag ik het nog wel, maar dat was lang niet bij alles het geval. Daarvoor had ik gelukkig ervaren collega's die me uit de brand hielpen door naar het soort fles of de kleur van de drank te kijken of eraan te ruiken. Ik heb nooit iets gehoord van klachten over foute etiketten, dus blijkbaar ging het toch wel goed. Tot slot werd de voorraad afgeleverd aan de afdeling “verzending” waar ze in dozen werden gestopt. Deze taak heb ik echter nooit uitgevoerd maar het lijkt logisch dat op die afdeling allerlei zendingen werden klaargemaakt op aangeven van de vele bestellingen die eerder op kantoor waren binnengekomen.

GLASFABRIEK 'DE LEK' TE SCHOONHOVEN (1950-1953).

Glasfabriek „De Lek“, Schoonhoven

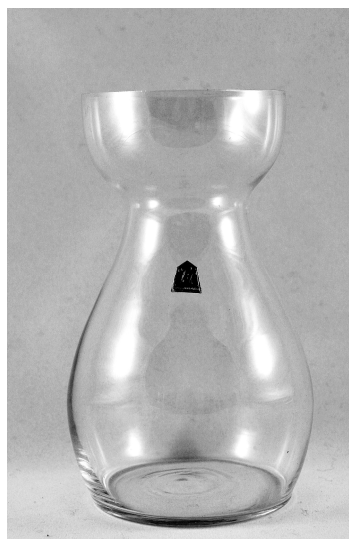
In blad 143 (4e kartaal 2015) schreven wij enkele regels over het korte en tot voor kort vrijwel onbekende bestaan van een glasfabriek te Schoonhoven. Dat was ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Het Nederlandse Bloembollenglas' in het Glasmuseum Leerdam: aanleiding om nader onderzoek naar dit bedrijf te doen.

In februari 2005 wisselde ik al enkele e-mails met de heer Jan Marten ten Napel, wiens schoonvader, B.J. Beukelman, vennoot was van deze fabriek. Het bedrijf zou over drie ovens en één koeloven hebben beschikt.

Dat verbaasde me want pas in de jaren 1960 kwamen Sybren Valkema en Willem Heesen tijdens een bezoek aan Amerika achter het bestaan van de kleine gasgestookte ovens die aan de basis hebben gestaan van de z.g. 'vrije glaskunst' en waarvoor het gemeng in voorbewerkte vorm wordt aangeleverd. De introductie daarvan in Nederland bood Willem Heesen de gelegenheid om zich als vrije kunstenaar te vestigen in het vroegere stoomgemaal 'De Oude Horn' en maakte ook de inrichting mogelijk van wat nu in Leerdam 'De Glasblazerij' heet. Wat zijn dat dan voor ovens geweest, daar in Schoonhoven?

Elf jaar later was de tentoonstelling in Leerdam en het vernieuwde contact met de heer ten Napel aanleiding om de betreffende pagina uit de publicatie 'Bloeiend Glas', in 2009 verschenen ter gelegenheid van het 10-jarig jubileum van de Bloembollenglasclub, te herschrijven. Hieronder een fragment daar uit met een aanvulling van J.M. ten Napel. Wij danken aan hem tevens de bijgaande illustraties. (JS)

In Nederland hebben we meerdere glasfabrieken gehad. Het overgrote deel van de productie van de glasfabrieken bestond meestal uit flessen en ander verpakkingsmateriaal. Bloembolglazen zijn waarschijnlijk op verschillende plaatsen gemaakt en niet alleen in Leerdam en Maastricht. Tot nu toe hebben we weinig gegevens over deze andere fabrieken en hun specifieke producten kunnen achterhalen. Catalogi en archieven ontbreken veelal. Men vond het niet belangrijk om deze te bewaren of ze zijn vernietigd bij brand. Alles was op productie gericht.

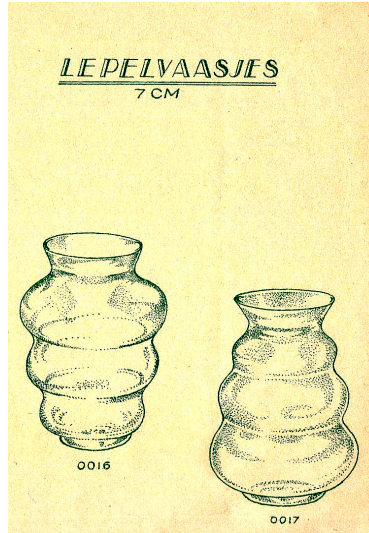
Soms komen er onverwachts gegevens tevoorschijn. Zo ontdekte een verzamelaar in 2005 de ons tot nu toe onbekende glasfabriek De Lek.

Het begon met een sticker op een hyacintenglas, waarop "De Lek Schoonhoven" stond.

De kleuren die door de fabriek gebruikt werden, waren blank sodaglas, groen, geel, amethyst en zwart. De glasfabriek maakte ook een bloembolglas. Het betreffende hyacintenglas heeft nr. 0504 in de gestencilde catalogus van De Lek C.V. van 1952, en werd geleverd als 12 glazen in een doos. Het glas kostte fl. 0,46 per stuk (groothandelsprijs). De ons bekende glazen zijn uitgevoerd in kleurloos of groen glas. Of het glas nog in andere kleuren gemaakt is, is niet bekend. (Sytske Welling-Wester)

Boven; Lepelvaasje cat.nr. 0016 en het betreffende catalogusblad uit 1952.
Onder; Dit op internet aangeboden 'Lentevaasje Leerdamglas' met sticker van glasfabriek De Lek is thans in bezit van de schrijver.
Onder; Bericht uit de Nieuwe Leidsche Courant, 30 juli 1953.

persglas en laboratoriumglas. Persglas en laboratoriumglas werd in opdracht van andere Nederlandse glasfabrieken geproduceerd. Gebruiksglas was een product dat met de naam 'De Lek, Schoonhoven' (glassticker) op de markt werd gezet.

De heer Buseman trad begin 1951 uit de vennootschap en de fabriek als rechtspersoon werd een C.V. De heer Beukelman behartigde de commerciële activiteiten en maakte de ontwerpen voor het glaswerk. De heer Boshoff had de dagelijkse leiding in de fabriek. De werknemers van de fabriek waren glasblazers (8 man) plus slijpers uit Leerdam en inpakkers, stokers en mallenmakers uit Schoonhoven en omgeving.

Door de week werd de normale glasproductie gedaan en de zaterdagmiddag werd besteed aan het maken/blazen van nieuwe ontwerpen.

De Lek C.V. heeft kort bestaan, van augustus 1950 tot eind december 1953. De fabriek, die in de uiterwaarden aan de Lek stond, is ten onder gegaan aan de gevolgen van de watersnoodramp van 31 januari op 1 februari 1953. Het water kwam tot 1,2 meter hoog in de fabrieksgebouwen, waardoor er grote materiële schade ontstond met betrekking tot het aanwezig materieel (o.a. de glassmeltoven en machines) en de voorraad reeds geblazen glas. In maart 1953 werd de fabriek weer deels opgestart en moest de deels al verkochte en verloren gegane voorraad weer worden geproduceerd. Het na de watersnoodramp ingestelde Schadebureau te Rotterdam gaf wel een voorschot op het schadebedrag, maar de afwikkeling van deze schade wachtte op de nog aan te nemen wet (per 24 dec. 1953), zodat een adequate herfinanciering voor schadeherstel en de

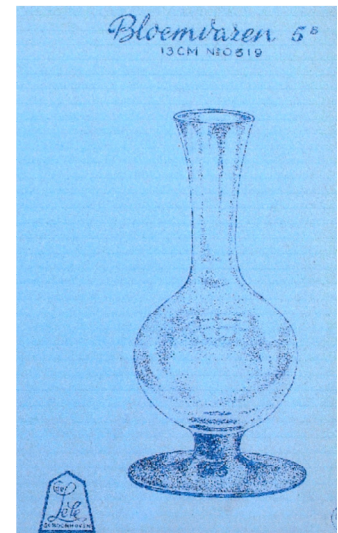
Glasfabriek in Schoonhoven wordt stilgelegd

De directie van de glasfabriek De Lek te Schoonhoven is voornemens haar bedrijf te liquideren en heeft reeds aan 41 man ontslag aangezegd. Drie jaar geleden werd deze fabriek opgericht en het bedrijf ontwikkelde zich, zodat er reeds 33 personen arbeid vonden.

Op 1 Februari werd de fabriek, die buitendijks gelegen is, door de overstroming getroffen, tengevolge waarvan de productie vier weken was gestagneerd en grote materiële schade ontstond. Hoewel het bedrijf over voldoende order beschikte, bleven echter de bedrijfsinkomsten beneden de verwachtingen.

verdere productie niet tijdig tot stand kwam. Eind juli 1953 ging hierdoor de fabriek in faillissement (40 van de 55 medewerkers kregen ontslag), de voorraden werden in de daarop aansluitende maanden verkocht. Op 31 december 1953 werd de fabriek definitief opgeheven.

De gebouwen waar de glasfabriek in gevestigd was, zijn tegenwoordig in gebruik bij de firma DIKA Dehydrated Ingredients B.V. (J.M. ten Napel)

Bijzonder glas uit Leerdam

De N.V. Glasapparatenfabriek T.Kon

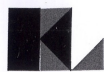
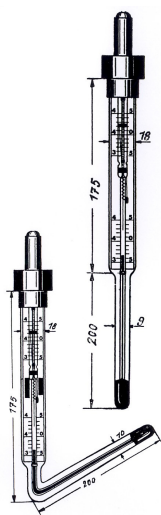
Hennie T. De Boer-de Zwart

Op 5 juni 1956 wijdde de Leerdamse krant 'De Gecombineerde' een artikel aan Teunis Kon, directeur van T.Kon's fabriek voor glasapparaten die de dag daarvoor onverwachts was overleden. Men prees zijn grote vakbekwaamheid en het zakelijk inzicht waarmee hij een bloeiend eigen bedrijf wist te stichten.

Op de N.V. Koninklijke Nederlandse Glasfabriek 'Leerdam' werkte hij zich op van glasmaker tot leraar aan de in 1940 door Copier opgerichte Glasschool en in de avonduren vervaardigde hij thuis instrumentenglas.

Na de oorlogsjaren volgde in 1945 in samenwerking met de glasfabriek de oprichting van de N.V. Kon's Edelglas.

Als zakenman heeft Teunis Kon grote successen maar ook moeilijkheden gekend. Eén van de meest zorgelijke tijden brak aan toen in 1950 de bestaande vennootschap werd geliquideerd. Hij richtte nu zelfstandig een bedrijf op en vol energie wierp hij zich op zijn nieuwe taak. Zijn onvermoeid werken werd beloond en op het moment van overlijden werkten er veertig personen. Het bedrijf werd voortgezet door Zijn zoon Dick en later door zijn kleinzoon Teus maar op 9 augustus 2000 werd wegens gebrek aan baten surséance van betaling aangevraagd.

KONTAKTHERMOMETERS MET VASTE INGESMOLTEN KONTAKTEN
CONTACT THERMOMETERS WITH FIXED CONTACTS

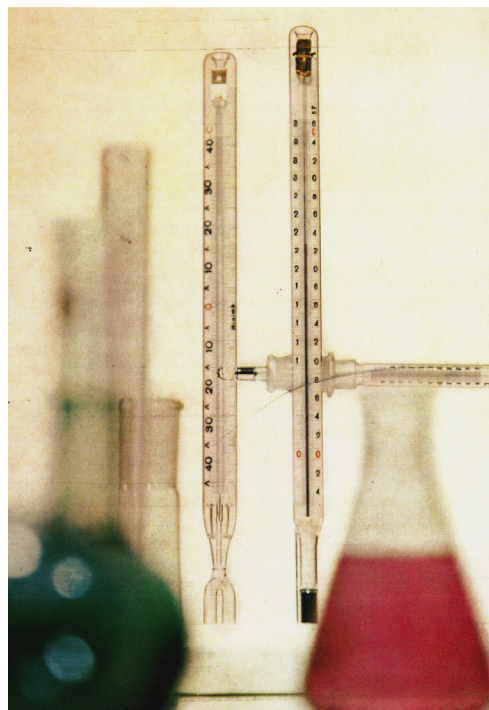
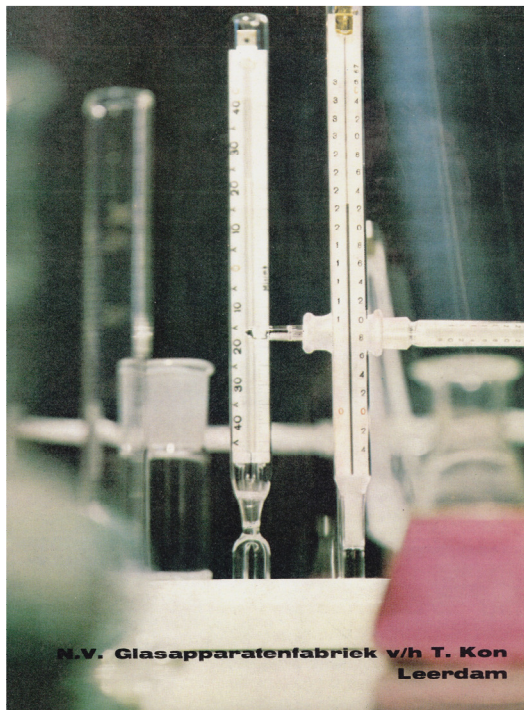
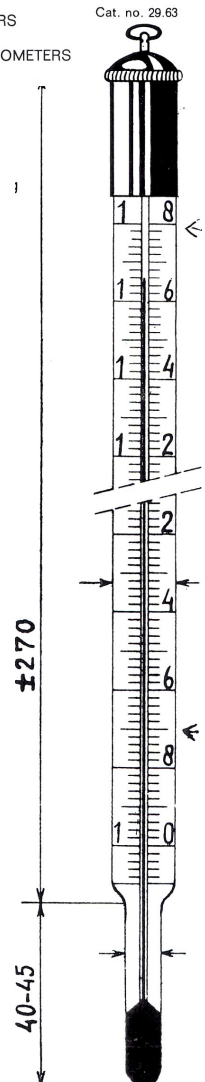

KOELHUISTHERMOMETERS
COLD STORAGE THERMOMETERS

Cat. no. 29.63

In de catalogus van juli 1971 wordt een gedeelte van het leveringsprogramma getoond waaronder allerlei soorten thermometers zoals meteorologische en chemische thermometers, alsmede thermometers voor laboratoria en de olie-industrie. Allemaal zaken waar de meesten niet aan zullen denken als ze het over de Glasstad Leerdam hebben. Een goede glassoort was bij de productie van groot belang, zoals Normaalglas 16 III en Supremax 8409.

In 1939 was de Leerdamse glasfabriek begonnen met het maken van 'Thermax' laboratoriumglas maar thermometers behoorden niet tot het assortiment. Dat een oud-medewerker daar een fabriek voor inrichtte mag toch wel bijzonder heten. Al in de jaren 1950 werd het laboratoriumglas gezien als een voorbeeld van aantrekkelijke, strakke vormgeving.. In die periode nam Willem Sandberg om die reden laboratoriumglas op in een tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

NOGMAALS FLESSEN OP GLAZEN MAAR DAN ANDERS

In blad 127 (2011) hebben we een uitgebreid artikel gewijd aan glas-in-loodramen waarop voorstellingen van flessen te zien waren. De fotoserie werd enthousiast ontvangen en was op haar beurt in juni 2014 goed voor een artikel in 'Scyedam' het blad van de Historische Vereniging Schiedam.

Het was voor de redactie verrassend te vernemen dat het Nationaal Glasmuseum recentelijk een collectie glas-in-loodramen heeft verworven waaronder één uit 1931 met flesmotieven. Een Persbericht;

Boven; Harm Kamerlingh Onnes; Glas-in-lood raam met flessen. D. 64 cm. 1931.

Onder; De ontwerptekening voor het raam. De tekening is in bruikleen. Fondsen voor aanschaf worden nog gezocht.

Het Nationaal Glasmuseum heeft met steun van Vereniging Rembrandt mede dankzij haar Themafonds Glas, het VSBfonds, de Vereniging Vrienden van Modern Glas, stichting Strand Links, het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland en enkele particuliere donateurs een unieke collectie glas-in-lood ramen aangekocht. Het gaat om zes ramen, ontworpen door Johan Thorn Prikker (1868-1932) en Harm Kamerlingh Onnes (1893-1985). Vanaf 2 april zijn de ramen in het Nationaal Glasmuseum te zien.

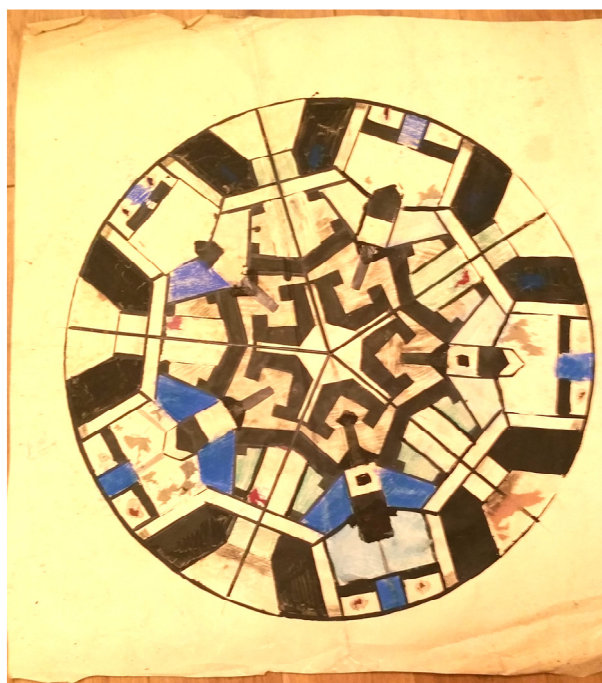
Alle ramen zijn afkomstig uit het woonhuis (Nieuwe Plantage 48, Delft) van Hugo Tutein Nolthenius (1863-1944), de voormalige directeur van de Fransch-Hollandsche Oliefabrieken Calvé-Delft N.V. te Delft en tevens een groot kunstverzamelaar. Voor zijn verzameling (met onder meer werken van Isaac Israëls en Vincent van Gogh) werd hij geadviseerd door 'kunstpaus' H.P. Bremmer. Kamerlingh Onnes was via moederskant een volle neef van Tutein Nolthenius en verkreeg zo zijn eigen ramen weer in zijn bezit plus het raam van Thorn Prikker uit de nalatenschap van Tutein Nolthenius. Door de

aankoop van de gehele collectie glas-in-lood blijft de samenhang te zien die Tutein Nolthenius beoogde voor zijn woonhuis.

Het Nationaal Glasmuseum laat glas in al zijn verschijningsvormen zien aan een breed publiek. Door de achtergrond van het Glasmuseum (ontstaan vanuit de Glasfabriek Leerdam) is er in het verleden weinig aandacht besteed aan andere soorten glaskunst dan het geblazen glas. Met deze collectie brengt het museum daar nu verandering in.

Samen met het glas-in-lood en het vlakglas uit de collectie van het Glasmuseum zullen deze ramen in een permanente opstelling getoond worden. De collectie van het museum is door het Transparant Depot altijd voor de bezoekers te zien. Het glas-in-lood krijgt een eigen plek in dit depot, met een eigen achtergrondverhaal. Door de combinatie met geblazen glas uit dezelfde periode zal het museum een vollediger verhaal vertellen over het medium glas.

Door deze ramen te tonen met het glas-in-lood van A.D. Copier (1901-1991), Theo van Doesburg (1883-1931) en Vilmos Huszár (1884-1960) krijgt het publiek een overzicht van de brede toepassingen van glas-in-lood in deze periode (1920-1930).

EEN ZELDZAME 'GENTSE POT' UIT 1710-1720

Willy Van den Bossche

Kort geleden had ik het geluk een unieke antieke fles uit 1710—1720 te kunnen kopen. Het is een z.g. 'Gentse Potfles' zo genoemd vanwege de inhoud (1 Gentse pot). De fles heeft rond de hals een tinnen 'ijkring' waarop staat **G * H * E * N * D * T** plus een gestempelde leeuw, het wapenschild der stad Gent.

Deze super zeldzame fles is in zeer goede staat, 19,5 cm hoog en met een diameter aan de basis van 14,5 cm.

De ijkring onder de lip van de fles was verplicht binnen de stad Gent bij de verkoop van wijn binnen de stadsgrenzen om te garanderen dat de inhoud van de fles voldeed aan de Gentse inhoudsnormen: de 'Gentse pot' of Gentse kan = 1,15 liter = 2 pinten = ½ stoop.

Eén Gentse pint was dus in die tijd 57,5 cl, vandaag slechts nog 33cl of 25 cl. Wij zijn er dus zwaar op achteruit gegaan!

De fles zelf weegt ruim 870 gram, hetgeen veel is voor een fles van dit formaat, heeft een inhoud van 1,10 liter en is dus zeer precies vrij geblazen met de mond om de officiële maat van de 'Gentse pot' van 1,15 liter te benaderen, een afwijking van slechts 5 % en ruim binnen de toleranties. Op fraude stonden zware straffen.

Deze fles is vermoedelijk en logischerwijze geblazen in de glasblazerij '*Fabrique des Verres et Bouteilles en la Ville de Gand*' (1711-1741) van de gebroeders François & Arnould-Joseph de Colnet te Gent.

Arnould-Joseph de Colnet was 'Maître de la Verrerie de Gand', '*fabricant van gelaese en bouteilles*' (Info uit de Inventaris van het archief van de schenking d'Hoop

(1470-1842) in het Rijksarchief te Gent). Arnould de Colnet verhuisde de glasblazerij in 1741 van Gent naar Brugge omdat de ligging voor de export naar Holland in casu Amsterdam via het water er veel beter was.

Omstreeks de jaren 1750 werden jaarlijks 600.000 (!) zg. 'dutch onions' of 'kattkoppen' naar Amsterdam geleverd.

De Brugse glasblazerij bestond tot 1770 en maakte een grote bloei door. Ze verhuisde uiteindelijk naar Duinkerke waar zonder problemen met steenkolen mocht worden gestookt. De steenkolen kwamen per schip uit Engeland en de schepen voeren volgeladen met flessen weer terug.

Voor verdere informatie omtrent ijkringen op flessen verwijst ik naar mijn boek 'Antique Glass Bottles' waarin op pagina 50 en pagina 172 de hieronder afgebeelde voorbeelden van dit soort ringen te vinden zijn.

Dit is mijn derde zeer zeldzame Gentse fles naast de twee van 'Judocus Goethals-1650' zoals in detail afgebeeld in mijn boek (Afbeeldingen 131A-132 pg.179-182).

Twee Duitse kogelflesjes, weggestopt in het depot van het Nationaal Glasmuseum in Leerdam. In de bodem als merk een onklaar anker. Is daar wat bijzonders aan? Echt zeldzaam zijn ze niet maar er is een interessante geschiedenis aan verbonden.

Ze werden vroeg 20^e eeuw gemaakt bij de Gerresheimer Glashüttewerke, vormalig Ferd. Heye in Düsseldorf en in Nederland op de markt gebracht middels het officiële verkoopkantoor van de fabriek: de glashandel van Hendrik Dijkstra, sinds 1897 gevestigd aan de Amsterdamse Nieuwe Zijds Voorburgwal 23.

Kogelflesjes werden hier ten lande niet veel gemaakt: dat zou pas gebeuren nadat A.J. Bakker in 1921 de uit 1838 stammende glasblazerij van Thöne in Nieuw Buinen had overgenomen. Er zijn een tweetal bekend met de naam Jeekel (Leerdam) in de bodem en naar verluid zouden ze ook in de Delftse fabriek zijn gemaakt maar het merendeel werd aangevoerd uit Duitsland en vooral Engeland.

Rechts; twee kogelflesjes met bodeminscriptie Jeekel & Co. Leerdam.

Geheel rechts een fles bestemd voor de koloniale markt met opschrift Tjoa-Tjai-Toan, Palembang. Coll. Glasmuseum Leerdam.

1897. Een wagen van Dijkstra's glasindustrie, op weg naar een klant, verlaat de St. Jacobssteeg. De daar gevestigde dames zouden spoedig het nakijken hebben. Onder; Hendrik Dijkstra (rechts) staande voor zijn bedrijf in 'Flesschen en alle soorten Glaswerk' Rechts: Het nieuwe pand van Hendrik Dijkstra's Glashandel, ca. 1910. De auto van de directeur staat voor de deur. De steeg is alleen nog in gebruik voor laden en lossen. Tegenwoordig zijn in het pand appartementen gevestigd.

kelderflessen. Drie jaar later volgde een tweede en in 2011 een derde. Dat waren allemaal handbedrijven met resp. 10, 10 en 8 werksteden. De productie moet meer dan 10 miljoen flessen geweest zijn en het betekende de doodsteek voor het bedrijf in Capelle. Dat werd in 1908 stilgelegd.

Het was dit bedrijf, met de bijbehorende grote terreinen waar de aandacht van de Gerresheimer Glashüttewerke AG op gevestigd werd toen men plannen ging maken om in Nederland een moderne flessenfabriek te bouwen, uitgerust met vol-automatische Owensmachines. In 1919 kochten zij het bedrijf onder de naam N.V. Flesschenfabriek Anglo-Dutch Bottle Works, gevestigd te

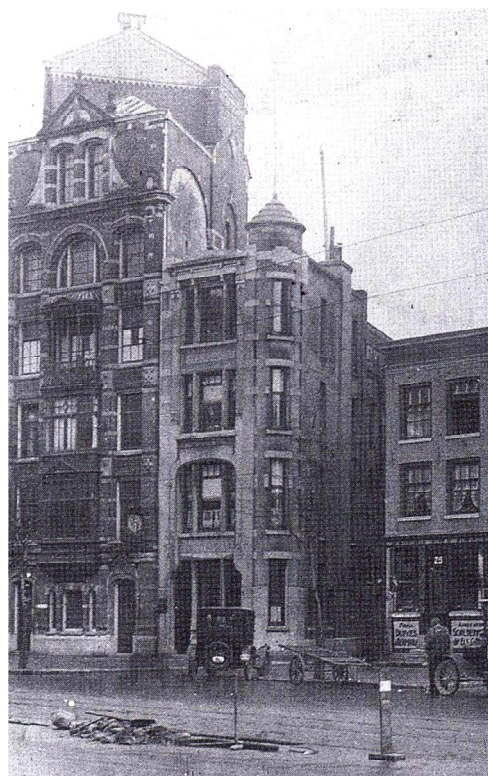
De Hollandse flessenfabriekjes waren grotendeels in particuliere handen en gericht op de jeneverindustrie. Importeurs van andere soorten flessen deden dan ook goede zaken.

Na enkele jaren kon Hendrik Dijkstra zich een nieuw gebouw permitteren waarbij de naastliggende St. Jacobssteeg met een hek werd afgesloten. De daarin liggende pandjes, waarin van ouds her een ruime keus uit zondig vermaak werd aangeboden werden voortaan gebruikt als opslag- en werkruimten, o.a. voor het aanbrengen van gezandstraalde teksten.

Enkele van de vele kleine particuliere glasfabriekjes waren sinds 1861 gevestigd in Capelle a/d IJssel, net over de grens van Rotterdam bij het Kralingse Veer.

Het ene bedrijf, v.d. Kloot en Mijnlieff, werkte exclusief voor Henkes. Het tweede, De Zuid-Holandsche Glasblazerij. voor J.J.Melchers Wzn. Te Schiedam.

Aanvankelijk was dit een bedrijf met een potoven met 6 potten maar door aankoop van de aangrenzende scheepswerf kon er uitgebreid worden zodat men met 11 werksteden uiteindelijk vijf miljoen flessen per jaar fabriceerde. In 1904 werd de directie gevormd door de zoon van de oprichter, M.Gompertz, samen met zijn zwager D.J. Lewis maar toen diens huwelijk op de klippen liep verliet deze behalve zijn vrouw tevens de directie en bouwde in 1905 ten behoeve van Melchers een glasfabriek in Schiedam voor de productie van

Gezicht op de Anglo Dutch Bottle Works in 1912. Daaronder; Poster van vóór 1908.

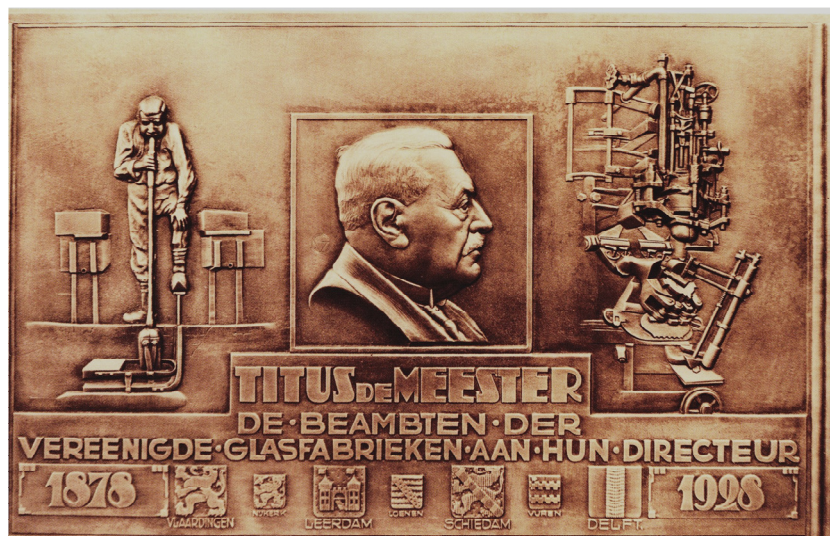

Glasfabrieken werden samengevoegd onder de naam Dijkstra-Vereenigde. Een dubbele directie met figuren uit verschillende culturen: dat ging maar moeizaam samen en er is daar op die eerste verdieping heel wat afgevochten.

In 2004 kwam de Vereenigde Glasfabrieken, samen met een groot aantal andere Europese glasfabrieken in handen van het Amerikaanse Owens-Illinois. In 2005 werd de Gerresheimer fabriek te Düsseldorf, ooit de grootste flessenfabriek ter wereld, gesloten. Dijkstra-Vereenigde is doormiddel van een management buy-out een zelfstandig opererende handelsonderneming gebleven, gespecialiseerd in glasverpakking. Ankerflesjes horen daar niet meer bij: **anchors away....**

Amsterdam: een hele mond vol voor een fabriek waar uiteindelijk nooit een enkele fles gemaakt zou worden ook al trad Hendrik Dijkstra op als voorzitter van de raad van beheer. Het was niettemin een bericht dat voor de nodige ongerustheid zorgde bij de in 1899 opgerichte Vereenigde Glasfabrieken, een bedrijf dat hoofdzakelijk op handwerk gebaseerd was. Gerresheim was in die jaren veruit de grootste glasfabriek van Duitsland en men vreesde een dodelijke concurrentiestrijd. Directeur Titus de Meester kreeg het in 1924 echter voor elkaar om een aandelenruil met Gerresheim tot stand te brengen waarbij de aandelen weliswaar tot de helft van de waarde werden afgestempeld, maar waardoor de dreiging van een voor de werkgelegenheid rampzalige concurrentie werd afgewend. Op dat moment had het bedrijf sinds 1912 in de fabriek van Jeekel te Leerdam slechts twee Owensmachines in gebruik. In Delft stonden er in (toen nog) de van Deventer's glasfabrieken ook twee evenals bij de flessenfabriek De Schie in Schiedam. In de glasfabrieken van Hasekamp en van de UTO werd deels op half-automaten gewerkt maar verder werden alle flessen in Nederland mondgeblazen vervaardigd. Alleen al de Schiedamse glasindustrie bood in 1912 aan 1600 mensen werk.

De overeenkomst betekende wel dat twee heren Heye als commissarissen toetraden en de verkoopkantoren van Gerresheim en de Vereenigde

Werknemers bij de Vereenigde Glasfabrieken hadden alle reden om hun directeur dankbaar te zijn: dankzij de aandelenruil kon de modernisering in gang worden gezet. Deze bronzen gedenkplaat sierde ooit de ingang van het hoofdkantoor maar is sinds de overname van het Amerikaanse OI spoorloos.

EN DAN DIT NOG...

De Algemene Ledenvergadering

De lucht van de grote stad heeft meestal niet zo'n beste naam, zeker niet in Rotterdam met z'n haven en drukke verkeer. Maar zaterdagmiddag 19 maart werd in Rotterdam-Overschie door Johan Soetens de gedachte daaraan verdrongen door de historie van reukstoffen toe te lichten. Na de ontvangst met koffie en vlaai en het uitdelen van de nieuwste nummer van ons Glashistorisch Tijdschrift werden het jaarverslag van secretaris Joke Andringa en de financiële overzichten van Klaas Prins in rap tempo met applaus goedgekeurd en kreeg het bestuur decharge. De begroting 2016 liet zien dat wij door de sterk gestegen portikosten in de rode cijfers terecht dreigen te komen. Om dat te voorkomen stelde het bestuur voor de contributie te verhogen naar € 45,- waartoe de vergadering unaniem besloot. Ook de herbenoeming van Klaas prins als penningmeester kreeg de warme goedkeuring van de aanwezigen. Na zijn

beroep om het bestuur te versterken bood Henk Hettinga aan dit jaar al mee te draaien om bij de volgende ALV formeel toe te treden. De voorzitter kondigde aan dat we nog meer op de kleintjes gaan letten door voortaan bijna alleen nog email te gebruiken. Daarbij deed hij een beroep op iedereen op zoek te gaan naar sponsors en adverteerders.

Na een korte pauze met verfrissingen aan de bar was het de beurt aan Johan Soetens om ons mee te nemen, op reis in de wereld van de reukstoffen, al dan niet verpakt in mooie flesjes. Eind 19^e, begin 20^e eeuw werden vooral in Frankrijk de prachtigste parfumflacons ontworpen waarvan Johan ons voorbeelden liet zien. Nuchter Nederland beperkte zich lang tot Eau de Cologne in 'gewone' flesjes van onder meer Boldoot maar dat veranderde snel na WO II. Hij eindigde met het advies om alvorens naar huis te gaan nog even een parfumerie te bezoeken en vooral iets mee te nemen voor 'thuis'.

'De Oude Flesch' op de Utrechtse Verzamelbeurs

Twee maal per jaar vindt in de Utrechtse Jaarbeurshallen de Verzamelbeurs plaats: volgens de advertentie Europa's grootste 'vintage' evenement. Het is er altijd druk, daar in die enorme ruimte en het is steeds weer verrassend te zien met hoeveel liefde en aandacht de exposanten dat brede gamma van verzamelobjecten weten te presenteren. Telkenmale presenteert onze Vereniging zich daar eveneens met een stand en een interessante uitstalling van flessen en glazen temidden van al het andere moois dat daar op glasgebied wordt aangeboden.

Dat kan alleen maar dank zij de trouwe toewijding van een aantal leden zoals John Poot, Henk Pluim, Arie Vijinkel en Jean Jetzer en het gastvrouw- en gastheerschap van de bezetting door Klaas Prins en Joke Andringa. Zij verdienen een nadrukkelijk 'Dank jullie wel!' want het is dit soort toewijding en liefde voor het verzamelen en de aandacht voor mede-verzamelaars dat onze gezamenlijke hobby nodig heeft om te overleven.

Ditmaal verzorgde Hans Boeyen een inzending voor de vitrines en daar danken we bijgaande afbeeldingen aan van blauwe en opaal witte flessen alsmede een in ons land niet vaak te vinden glazen blusgranaat. In het septembernummer krijgt U daar uitgebreid over te lezen!

Blijf dus aan de lijn!

11 september 2016 tijdens DE GLASDAGEN in Leerdam: Traditionele glasveiling 'De Oude Flesch' in verjongde vorm

In 2015 deden we een dappere poging om de jaarlijkse veiling wat nieuw leven in te blazen. Niet alles ging daarbij van een leien dakje en daar hebben we van geleerd.

Dit jaar hebben we van Harm Wolthuis, directeur van 'Het Dak' de prachtige Molenzaal ter beschikking gekregen. Deze is te bereiken middels een aparte ingang links van die van 'Het Dak' zodat, anders dan vorig jaar, deelnemers geen entree voor de Glasbeurs hoeven te betalen als ze die niet wensen te bezoeken.

De zaal heeft een eigen vestiaire, een dames- en heren toilet en mogelijkheid tot catering.

De hieronder genoemde consumpties zullen voor rekening van de Vereniging zijn, ongetwijfeld tot veler genoegen.

Twintig meter voorbij de ingang van 'Het Dak' voert een voetpad (het Hutterspad) naar de ingang van de geheel vernieuwde glaswinkel op het terrein van de glasfabriek en verder hoeft u maar de weg over te steken om bij de Glasblazerij te komen.

Wie ook nog naar het Glasmuseum wil en de diverse galeries wil bezoeken komt zelfs bij de volle twee dagen (10 en 11 september) tijd te kort.

Het programma voor zondag 11 september ziet er voorlopig zo uit:

9.30 tot 11.00 aanleveren kavels leden 'De Oude Flesch'.

Attentie: er zal streng geselecteerd worden op kwaliteit; gebroken of beschadigde objecten kunnen niet geaccepteerd worden.

11.00 Koffie met Heugelumse krakeling gevolgd door een ca. 45 minuten durende voordracht door Johan Soetens: 'In het spoor van de Venetianen'.

13.00 Lunch bestaande uit een broodje Dobbe kroket, een kop soep en koffie of thee.

14.00 Aanvang veiling. Naast de inbreng van de leden zal ook een aantal interessante flessen uit de voormalige collectie van het Likeur- en Frisdrankmuseum worden aangeboden, o.a. een serie oude Engelse portflessen, zowel mondgeblazen als uit een Reckittsvorm, een serie 'Dutch Onions', mondgeblazen moezelwijnflessen en vroege Engelse bierflessen. Dat lijkt een unieke kans om enkele bijzondere flessen te bemachtigen. Mogelijk komen er nog wat niet-'flesgerelateerde' objecten bij.

Attentie: De veiling is ook voor niet-leden toegankelijk.

Als veilingmeester zal waarschijnlijk optreden Hélène Besançon, Conservator Nationaal Glasmuseum en oud-veilingmeester Christie's

17.00 Einde veiling en einde bijeenkomst.

Met bovenstaand programma hopen we een frisse aanpak te creëren en daarbij nieuwe leden/abonnees te winnen. Immers: als er ergens in glas geïnteresseerde mensen rondlopen is het toch wel gedurende de Leerdamse glasdagen. Vorig jaar bleken veel bezoekers nog nooit van onze vereniging te hebben gehoord en het blad dan ook niet te kennen. Daar moeten we met ons allen snel iets aan gaan doen!

Are you hunting for some nice 'Dutch Onions', mouth-blown hock bottles, old English beer- or wine bottles and more?

Then, on the 11th of September the bottle auction, organized by 'DE OUDE FLESCHE' in the 'Glass City' Leerdam is the place for you to be!

In the beautiful Wind Mill Lounge, part of the party centre HET DAK next to the centre of town, the Glasshouse and the National Glass Museum, our members are welcome from 9.30 onward to bring in their treasures for sale.

Coffee will be served at 11.00 and lunch at 13.00.

Bidding will start at 14.00 and is open for both members and non-members.

At 17.00 we hope that many of you will go home joyfully, happy with your new acquisitions.

Don't miss this opportunity to meet friends of the hobby and perhaps learn something new during a presentation about Venetian glass.

EINDELOOS IN FLESSEN EN POTTEN

0031 356949324 | www.vinkova.com

Catalonië
GLASVERPAKKINGEN
www.catalonieglass.nl

Stedekestraat 48 NL-5041 DN Tilburg
Tel: +0031 (0)13-5425440
Fax: +0031 (0)13-53546

The essence is
in the distillate

DE KUYPER
ANNO 1695

Home is where the heart is. And our home is the distillery.
Here we liquify all that comes our way. Like the best ingredients. Which provide
the essence you need to excel in your bar, club or at home.

geen 18, geen alcohol • geniet, maar drink met mate

DR. FISCHER
FINE ART AUCTIONS

**27th Glass Sale
in Zwiesel**

**Sale 249
2 July 2016**

Invitation to Consign

For our 250th anniversary sale we are searching for special Glass objects all ages.

Please do not hesitate to contact us for a free and confidential valuation of your collection.

Trappenseeschlösschen, 74074 Heilbronn, Tel. ++49 71 31 - 15 55 70
info@auctions-fischer.de, www.auctions-fischer.de

**HET VERHAAL VAN
PASSIE
EN VUUR**

Oude kranten. Rout. Kolen. Daarmee begint het verhaal van de stoker en zijn vuur. Eerst smeert hij de naden van de ketel dicht met graanbeslag. Dan gaat de vlam onder. Behoedzaam laat hij de kolen gloeien. Op zoek naar de volmaakte temperatuur. Het vuur brandt. Niet alleen onder de ketel, ook in het hart van de stoker. Dat proef je terug in de zachte zuivere graanjenever die zich Ketel 1 mag noemen.

KETEL 1. EEN VERHAAL APART

Geniet, maar drink met mate

BRANDERIJ 'DE TWEELINGH'

NOTARIS

NOTARIS Jeneverspecialiteiten.
Pure bekoring.